

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA

**OTROKÁŘSTVÍ A PŘESÍDLOVÁNÍ V NEJSTARŠÍ ČESKÉ
LITERATUŘE**

Diplomová práce

Žaneta Plechatá

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Novotný

Plzeň 2023

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Plzni, 30. 6. 2023

.....
vlastnoruční podpis

Na tomto místě bych chtěla poděkovat zejména Mgr. Jiřímu Novotnému za vedení diplomové práce, trpělivost, rady a cenné připomínky. Také děkuji celé své rodině za jejich podporu a trpělivost nejen při studiích.

OBSAH

ÚVOD.....	3
1. OTROKÁŘSTVÍ.....	4
1.1. Definice	4
1.2. Otrok.....	4
1.3. Podoby otrokářství v Čechách.....	4
1.4. Židé a otroctví.....	6
1.5. Český stát jako otrokářská velmoc?	7
2. PŘESÍDLOVÁNÍ	10
2.1. Kolonizace	13
2.2. Zakládání vesnic	14
2.3. Zakládání měst.....	14
3. DÍLA	17
3.1. PRÁVNÍ PAMÁTKY	17
3.1.1. Zákon sudnyj ljudem.....	17
3.1.2. Staroslověnský penitenciál.....	19
3.2. SVATOVÁCLAVSKÉ LEGENDY	20
3.2.1. 1. staroslověnská legenda – Život svatého Václava.....	20
3.2.2. Crescente fide christiana	22
3.2.3. Kristiánova legenda.....	24
3.2.4. Gumpoldova legenda.....	27
3.2.5. Vavřincova legenda – Laurentiova legenda, Utrpení svatého Václava .	30
3.3. LUDMILSKÁ LEGENDA.....	31
3.3.1. Fuit in provincia Bohemorum	31
3.3.2. Rozbor motivů služby	31
3.4. VOJTĚŠSKÉ LEGENDY	32
3.4.1. Legenda Canapariova	33

3.4.2.	Život svatého Vojtěcha.....	35
3.5.	PROKOPSKÉ LEGENDY	37
3.5.1.	Vita minor	38
3.5.2.	Vita antiqua	39
3.5.3.	Vita maior.....	40
3.5.4.	Rozbor motivů otroctví	41
3.6.	KOSMOVA KRONIKA	42
	ZÁVĚR.....	46
	RESUMÉ	49
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	50
	INTERNETOVÉ ZDROJE	52
	PŘÍLOHY	I
	Příloha č. 1 Rozsah Boleslavovy říše.....	I
	Příloha č. 2 Zákon sudnyj ljudem	I
	Příloha č. 3: Svatý Václav na koni.....	II
	Příloha č. 4: Svatá Ludmila.....	II
	Příloha č. 5: Svatý Vojtěch na obraze Jana Očka z Vlašimi.....	III
	Příloha č. 6: Svatý Prokop.	IV
	Příloha č. 7: Dnešní podoba Sázavského kláštera.....	V
	Příloha č. 8: Mapa se jmény obcí.....	V
	Příloha č. 9: Svatý Prokop a čert.....	VI
	Příloha č. 10: Podobizna Kosmy.....	VI

ÚVOD

Tématem diplomové práce je otrokářství a přesídlování v nejstarší české literatuře. Co se týče starší české literatury, tu můžeme datovat od období od 9. století do konce 18. století. Můžeme ji rozdělit na středověkou literaturu, která obsahuje latinskou a staroslovenskou tvorbu, vrchol feudální kultury a dobu husitskou a pohusitskou. Dále sem patří humanistická a barokní literatura. Pro naši práci bude důležitá středověká česká literatura, kterou můžeme datovat od 9. století do začátku 15. století. My cílíme na nejstarší českou literaturu, ve které jsou motivy otrokářství a přesídlování.

Starší česká literatura je typická soupeřením tří jazyků, které se na našem území střetávaly. Jedná se o latinu, staroslověnštinu a od 14. století také češtinu. V té době se historické centrum dění přesouvá z Moravy do středních Čech a setkáváme se s prvními doloženými Přemyslovci. Po roce 973 se začínají psát legendy, což jsou krátké a střídme epické útvary, které musí obsahovat tři základní části: život světce, jeho umučení a nesmí chybět ani posmrtné zázraky. Jmenovat můžeme světce Ludmilu, Václava, Vojtěcha, Prokopa. Byly o nich napsány mnohé legendy, ať latinsky nebo staroslověnsky.

Později vznikají také kroniky, přičemž nejznámější je Kosmova *Kronika Čechů*, ze které budeme v práci také čerpat. *Kosmova kronika* je dovedena do roku 1125, a právě z ní vychází celá mladší historiografie. První česky napsanou kronikou na našem území je ale až *Kronika tak řečeného Dalimila* ze 14. století. Ještě před kronikami počítáme s existencí análů.

V diplomové práci budeme vycházet především z legend a kronik. Bude se jednat především o edice s komentáři J. Vašici, V. Chaloupeckého nebo J. Ludvíkovského. Co se týče sekundární literatury, budeme pracovat s knihami od D. Třeštíka, J. Žemličky a dalších.

1. OTROKÁŘSTVÍ

1.1. Definice

Otroctví je chápáno jako stav nesvobody, kdy jsou lidé obchodovatelným majetkem. Jsou zbaveni osobní svobody a jsou využíváni k práci.¹ Společenský řád je poté nazýván otrokářstvím neboli obchodem s otroky, zotročením obyvatel atd. Vznik otrokářství už se datuje k neolitické revoluci a historicky bylo bráno jako normální součást života.

Dnes je téměř ve všech zemích otroctví zakázáno, ať se podíváme na Úmluvu o otroctví z roku 1926² nebo na Všeobecnou deklaraci lidských práv z roku 1950.³

1.2. Otrok

Otrok je dnes definován za prvé jako bezprávný člověk jsoucí ve vlastnictví druhého a za druhé jako člověk zcela podřízený, závislý, ovládaný, nevolník.⁴ Středověké chápání pojmu je ale komplikovanější.

Pokud se podíváme do etymologického slovníku, najdeme, že slovo *otrok* souvisí se slovem *od-řící*. Označuje člověka, který je mimo mluvení a který není schopen platného jednání.⁵ Otrok tedy náleží mimo *rok* (=rokování) a nemá právo vyjadřovat se k závažným jednáním. Zajímavé je, že se tímto označuje i malé dítě („*otročce*“) – jako mladík („*otrok*“) a dívka („*otročyca*“).⁶

Pro označení *otroka* také najdeme ve staroslověnštině výraz *rabъ*, tj. člověk rabsky poddaný pánovi. Označení vychází z termínu *orbъ*, které je příbuzné s německým *arb-eit* (práce), protože převážně těžká práce byla určena právě pro raby.⁷

1.3. Podoby otrokářství v Čechách

Když si přečteme *Kosmovu kroniku*, mohli bychom nabýt dojmu, že naši slovanští předci přišli do prázdné země: „*Povrch této země tenkrát zaujímaly širé lesní pustiny bez lidského*

¹https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=otroctv%C3%AD&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=otrok&ps_startfrom=0&ps_numcards=359&numcchange=no¬_initial=1.

²<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/5111/1/2/umluva-c-165-1930-sb-o-otroctvi>.

³ [Vseobecna deklarace lidskych prav.pdf \(mzv.cz\)](#).

⁴ FILIPEC, Josef a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2007, s. 318.

⁵ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2015, s. 456.

⁶ <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4248>.

⁷ Tamtéž.

obyvatele, zněly však hlasně bzukotem rojů včel a zpěvem rozličného ptactva.“⁸ Na základě archeologických pramenů už však víme, že to není pravda a že české území už muselo být osídleno dávno předtím.

Slovanské kmeny se západním sousedům jevily jako význačně bojovné. Ve *Fuldských letopisech* často najdeme zmínky o útocích Slovanů na Franckou říši a také zmínky o odvádění a zajímání lidí do otroctví. Právě válečné akce a výpravy nabízely možnost válečných zajatců, kteří bývali zotročeni a prodáváni. Můžeme tedy předpokládat, že už v 9. století⁹ v Čechách byli otroci považováni za mimořádně cenný majetek. Slovani je nejspíše ale neměli jako pracovní sílu, ale používali je jako vývozní zboží.¹⁰ Podle Šusty byli právě otroci a koně významným pravidelným vývozem z Čech. Cena otrokyně byla prý až čtyřikrát větší než cena mužského otroka. Měl nejspíše menší cenu, protože jich bylo na trhu k dostání více. Otroci zde nebyli tolik potřeba, protože v Čechách ještě nebylo natolik rozvinuto zemědělství. Otrokyně měly naopak výhodu ve znalosti textilních prací, které byly velmi ceněny.¹¹

V rozmezí od 10. do 12. století se české knížectví poměrně kulturně i hospodářsky rozrostlo. Praha se stala důležitým obchodním centrem. Byly zakládány bohaté kláštery a česká knížata bohatla. Právě v této době u nás dochází i k rozkvětu otroctví. Otroci už nejsou jen pouhým zbožím pro vývoz, ale jsou potřeba v domácím zázemí. Začíná se rozvíjet polní hospodářství na pomalu vznikajících a kumulujících se na pozemkových držbách. S větším počtem otroků mohl vévoda/kníže obdělávat větší území a vlastnit více majetku.¹²

V Čechách ale nemůžeme mluvit o masivním zotročování jako v antickém Řecku, proto je třeba ke každé zmínce přistupovat individuálně. Většina otroků byla čeledí na dvorech knížat, velmožů nebo církví. Pokud pracovali na polích, byli většinou s touto půdou i darováni / prodáni. Zdrojem obchodu s otroky byly převážně válečné operace a kořistnické výpravy. Dále se mohl člověk stát otrokem, pokud provedl nějaký církevně morální a kriminální přečin nebo zločin.¹³

⁸ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Přeložil Karel HRDINA, přeložil Marie BLÁHOVÁ. V Praze: Československý spisovatel, 2012, s. 16.

⁹ (VAŠICA, Josef. *Literární památky epochy velkomoravské: 863-885*. Praha: Vyšehrad, 2014. Kulturní historie.). Motiv zotročování se nezdá objevuje už ve velkomoravských pramenech. Jednotlivé motivy sledujeme v textech právních památek – *Zákon sudnyj ljudem a Penietenciál*.

¹⁰ ŠUSTA, Josef. Otroctví a velkostatek v Čechách. In: *Český časopis historický*, Praha: Bursík a Kohout 5, č. 1, 1899, s. 38.

¹¹ Tamtéž, s. 39.

¹² Tamtéž, s. 40.

¹³ ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí: (1034-1198)*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 202-203.

1.4. Židé a otroctví

Praha se v 10. století změnila v obchodní uzel na kupecké magistrále z evropského východu na západ.¹⁴ Už podle Ibrahima ibn Jákoba se zde setkávali kupci z okolních zemí.¹⁵ Ve spojitosti s otroctvím musíme také zmínit i Židy. Tušíme, že právě transit otroků, který byl z části řízen židovskými obchodníky, v tom hrál významnou roli.¹⁶ Poprvé se o jejich osídlení židovským etnikem dozvídáme opět z *Kosmovy kroniky* (k roku 1091): *Nikde se lépe neobohatíš ani se více nezvelebiš než v podhradí pražském a v ulici vysehradské. Tam jsou Židé, mající plno zlata a stříbra, tam jsou ze všech národů nejbohatší kupci, tam jsou nejzámožnější peněžníci, tam je tržiště, na němž se bohaté kořisti přebohatě dostane tvým vojákům.*¹⁷ Nejvýznamnější byla jejich komunita v Praze, ale postupně se rozšířili do celého státu, o čemž vypovídá obrovské množství hřbitovů, synagog a čtvrtí v celém Českém království. Židé se v Praze v 11. století opravdu vyznačovali obrovským bohatstvím. Židé ale určitě neměli monopol na obchod s otroky. Doklady o židovském obchodování nalézáme ale hlavně v legendách nebo křesťanských spisech. Křesťané brojili proti tomu, aby Židé vlastnili „křesťanské“ otroky.¹⁸ Kosmas se o Židech zmiňuje ještě v roce 1096, kdy se Prahou prohnali křižáci. Z důvodu násilného křtění a zabíjení se část Židů v roce 1098 rozhodla z Prahy odejít do Polska a Uher. Panovník je ale prý ještě před odchodem nechal oloupit, protože je považoval za svůj majetek a bez jeho dovolení se nemohli nikam stěhovat.¹⁹

Už na přelomu 12. a 13. století se situace Židů ještě zhoršila; když byla nařízena segregace židů od křesťanského obyvatelstva, museli začít nosit zvláštní označení (žluté kolečko nebo žlutý klobouk) a mimo svoje ghetto se mohli věnovat jen obchodu a finančnictví. Čeští králové se rozhodli Židům dát určitá privilegia, jako první už Václav I. a o něco později také Přemysl Otakar II., který vydal *Statuta Iudaeorum*. Židé se podle tohoto dokumentu stávali majetkem krále a jakýkoliv útok na ně byl považován za útok na majetek krále a podle toho i trestán. Za tuto ochranu však museli Židé platit daně a půjčovat králi peníze.²⁰

¹⁴ Částečný posun evropského transitu patrně souvisí s pádem Maďarů do Podunají.

¹⁵ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003. s. 27–28.

¹⁶ Tamtéž, s. 213.

¹⁷ KOSMAS 2012, s. 140–141.

¹⁸ ŽEMLIČKA 2007, s. 212.

¹⁹ Tamtéž, s. 213.

²⁰ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha: Sefer, 2001, s. 23–25.

1.5. Český stát jako otrokářská velmoc?

Vpádem Maďarů do Panonie a středního Podunají byla částečně narušena prastará magistrála mezi východem, západem a severem Evropy. Část stezky se proto přesunula na sever od Dunaje. Praha tedy začala na počátku 10. století hrát významnou roli (říční brod, panovnické sídlo, jádro starého slovanského osídlení) a stala strategickým obchodním centrem mezi západem a východem.

Stalo se tak po smrti svatého Václava v roce 935. Knížetem se stává Boleslav I., který rozšiřuje české území daleko na východ, až ke Kyjevské Rusi.²¹ Rozsah území známe díky Boleslavově zakládací listině pražského biskupství v letech 973–976 a předtím také díky Ibrahimovi ibn Jákobovi, který dosvědčuje Boleslavovo panování na Krakovsku po roce 960.²² Stát, který Boleslav vytvořil, se rychle dostal do povědomí ostatních států. Nikoliv však jako stát český, ale jako stát pražský – území krále Slovanů, kteří mají veliké město *Proada* – Prahu. Páteř státu tvořila osa Praha – Krakov, jedná se totiž o část veliké evropské obchodní cesty z Cordóbského kalifátu přes Kyjev, dolní Volhu a Chorézm až do Číny. Tento pražský stát měl právě kontrolovat nejdlejší část této obchodní cesty.²³

Nebyla to na našem území ale žádná novinka. V 8.–9. století fungovala tato stezka jako trasa židovských obchodníků, označovaných Radanité, kteří vystupovali jako prostředníci mezi Evropou (pohanský a křesťanský svět) a muslimskými oblastmi. Ještě před vznikem tzv. pražského státu, existoval na Moravě jeden významný trh – trh Moravanů.²⁴ Trh trval tři dny a konal se každý měsíc v sídelním městě Mojmirovců. Zde se právě potkávali ti radanitští obchodníci s obchodníky z Benátek. Benátky měly totiž na tento obchod velký vliv. Pro jejich otrokáře byla Velká Morava jedním z nejdůležitějších zdrojů. Konkrétní příklad máme z roku 886, kdy bylo dvě stě Metodějových žáků prodáno židovským kupcům a ti je poté transportovali do Benátek. Tento trh ale zmizel po roce 906 společně s Velkou Moravou.²⁵

Naskytá se ale otázka, co mohlo obchodníky na našem území tak přitahovat? Zcela jistě se jednalo právě o otroky, s nimiž se zde masivně obchodovalo. Podle Třeštíka bylo třeba splnit dvě podmínky. V regionu se musely vést války, aby byli, v jehož k dispozici váleční

²¹ Na mapu Boleslavovo rozsahu se můžeme podívat v [příloze č. 1](#).

²² TŘEŠTÍK, Dušan "Veliké město Slovanů jménem Praha". Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000: na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 49–52.

²³ Tamtéž s. 52.

²⁴ Jednalo se o velkomoravská centra při řece Moravě – např. Mikulčice.

²⁵ TŘEŠTÍK 2000, s. 53.

zajatci. Nejlépe na jednom místě, aby byli přístupní kupcům. Za druhé, tito lidé museli být pohani. Obě podmínky mohl splnit jen stát s pevnou mocenskou základnou a musel být stoprocentně křesťanský.²⁶

O pražském trhu toho víme tolik díky svědectví Ibrahima ibn Jáкова,²⁷ který v Praze pobýval v roce 966. jelikož psal zprávu pro córdobského chalífu, můžeme se domnívat, že účelem jeho cesty nebyly pouze kupecké zájmy. Zajímavé by mohlo také být, že si nevybíral obvyklé rychlé a prověřené cesty, ale vypravoval se spíše cestami vedlejšími a cestoval velkými oklikami. Je tedy možné, že vyřizoval ještě nějaké úkoly svého pána.²⁸

Ibrahim ibn Jákob také jmenuje mince – konkrétně *mitkál-al-markatíja*,²⁹ těmi platili cizí kupci, poté domácí minci *kinšár* a „drobný peníz“ *šátečky*. Deset šátečků je rovnalo jednomu kinšáru. Domácí minci kinšár můžeme ztotožnit se stříbrným denárem,³⁰ který nechal razit Boleslav I.³¹ Za zmínku jistě stojí zvláštní výše sumy tři sta denárů, za které je možné vykoupit člověka na svobodu. Za ženu se platil dvojnásobek, tj. 600 denárů. Taková byla cena člověka/otroka v 10. století.³²

Kam se tedy slovanští otroci dostali a kolik peněz na obchodu s nimi byl schopný Boleslav I. vydělat? Podíváme-li se na Cordóbu, v době vlády Boleslava I. tam stoupl počet otroků z třech tisíc sedm set padesát na třináct tisíc sedm set padesát. Když budeme počítat tři sta denárů za osobu na pražském trhu, jedná se o tři miliony denárů a nejspíše značná část těchto otroků prošla Prahou. Částka, kterou mohl Boleslav za celou dobu vlády získat, by se mohla pohybovat řádově v milionech denárů, konkrétněji okolo deseti miliónů.³³ Přes pražský trh by tedy prošlo třicet tisíc až třicet pět tisíc otroků. Můžeme to nazývat zlatým věkem českého středověku. Co se týče tranzitu otroků, můžeme pozorovat tři způsoby působení. Za prvé se otroci prodávali do zahraničí, kde bylo třeba zaplatit celní poplatky, za druhé se s otroky jistě obchodovalo přímo na pražském trhu a za třetí část otroků určitě musela zůstat v Čechách a byla využívána na náročné pracovní činnosti.

²⁶ TŘEŠTÍK 2000, s. 54.

²⁷ VESELÝ 2003, s. 27–28.

²⁸ TŘEŠTÍK 2000, s. 55.

²⁹ Tzv. obchodní mitkál – muselo jít o dobrou těžkou minci zahraničního obchodu. Nejspíše arabská mince, které v tomto obchodu vynikaly.

³⁰ HÁSKOVÁ, Jarmila: České mince v době románské. K ikonografii českých denárů 10.–12. století. Cheb 1975, s. 43.

³¹ J. ŠTĚPKOVÁ, *Dínár-kinšár Ibrahima b. Jakúba a jeho kupní síla*, Numismatické listy 10, 1955, s. 137–139.

³² TŘEŠTÍK 2000, s. 61.

³³ Tento Třeštíkův výpočet je z největší pravděpodobností maximalistický. Na celkem vydělané částce se podílelo mnoho dalších faktorů, které se třeba zohlednit.

Poté ale musí nutně přijít úpadek, když již není kde brát. Právě během této krize se např. biskup Vojtěch pokoušel prosadit zákaz prodeje křesťanských otroků Židům. Zřejmě už se dostáváme do situace, ve které pohanští otroci došli a čeští velmoži byli nuceni prodávat i křesťanské otroky.³⁴

Můžeme ale říct, že Praha dosáhla v 10. století jednoho z vrcholů svých dějin. Rychle se stala městem světovým, kde se setkávali různí lidé a kultury ze všech částí tehdejšího světa. Po obchodních cestách tudy proudily řady lidí, kteří v Praze pobývali a kupovali další věci k přesunu nebo obyčejné věci potřebné k žití. Pražský trh byl propojen s hradem, kde sídlil kníže se svými bojovníky. Knížecí sídlo bylo bezprostředně napojeno na níže položené tržiště, říční brod a osídlení kolem Vltavy.³⁵

³⁴ TŘEŠTÍK 2000, s. 63.

³⁵ Tamtéž s. 65.

2. PŘESÍDLOVÁNÍ

S přesuny obyvatel se setkáváme od samého počátku lidstva, např. v pravěku lidé migrovali kvůli potravě, ve starověku kvůli obsazování nového území a ve středověku to nebylo jiné. Na prahu středověku s první velkou migrační vlnou se setkáváme v rámci stěhování národů.³⁶ Tímto pojmem označujeme rozsáhlé migrace obyvatelstva barbarských kmenů, které probíhaly koncem starověku a začátkem středověku. Došlo k pohybu obyvatel na západ, což souvisí s vysycháním středoasijských stepí. Bezprostřední příčinou se stalo přesídlení kmene Hunů, který v rámci tažení na západ vyplenil část střední Asie, východní a střední Evropu, oblasti Balkánu a dostali se až do Francie. Tím rozhýbali další kmeny. Jednou z příčin byla také změna v počtu obyvatelstva, která souvisela s přechodem k usedlému způsobu života, se sociální důvody a již zmíněné klimatické změny.

V rámci stěhování národů rozlišujeme dvě základní etapy, a to germánskou a slovanskou. Pro naše území je důležitá hlavně ta druhá etapa. Pro Slovany je původní pravlast ve východní Evropě a kmeny se rozdělují na východní, západní a jižní. Mezi západní Slovany patří Poláci, pobaltští Slované, Lužičtí Srbové, polabští Slované, Češi a Slováci. Druhou etapu zahájil kmen Avarů, který pocházel z podobné oblasti jako Hunové. Dlouhou dobu ohrožovali všechny evropské národy. Byli zastaveni až Karlem Velikým v roce 796, kdy Frankové obsadili západní část Avarské říše.

Nesmíme zapomenout, že jakýkoliv přesun ve středověku znamenal nepohodlí a migrující téměř nikdy neměli jistotu, zda bezpečně cestu dokončí. Ve většině případů totiž nevěděli, kam jdou, kdy a jestli vůbec dojdou. Samozřejmě, že přesuny nebyly vždy jen dobrovolné. Jedno je ale jisté, díky přesunům se prolínala duchovní i hmotná kultura národů.

Nejjednodušším způsobem přepravy byla chůze. Lidé chodili pěšky hlavně pokud se jednalo o kratší vzdálenosti a patřilo to k nižším společenským vrstvám. Pokud si to mohl cestovatel dovolit, bylo možné si zvolit zvíře, přičemž v Evropě byli nejvíce využíváni osel a kůň. Osel sloužil jako nákladní a jezdecké zvíře a díky svým nízkonákladovým nárokům se stal vhodný i na přechody v horských terénech. Kůň se používal ve středověku především jako jezdecké zvíře, a to v movitějších vrstvách společnosti. Dále sloužil jako hospodářské zvíře, protože zvládl díky své síle a rychlosti obdělávat mnohem více půdy.³⁷ Na druhou stranu měl ale vysoké nároky na péči a stravu. Dále bylo možné se setkat také s mulami,

³⁶ Pomocí archeologie se dají vlny zachytit jako střídání kultur doby bronzové (kultura popelnicových polí) a doby železné (halštatská a laténská).

³⁷ Ve srovnání s volem, který měl velmi malou vytrvalost.

mezky³⁸ nebo dokonce velbloudy.³⁹ Můžeme se také setkat s označením soumar, což je název pro jakékoliv zvíře, které nese náklad.⁴⁰

Co se týče dopravních prostředků, tak k přepravě většího počtu osob nebo těžkých a objemných nákladů sloužil vůz. Vozy mohly být dvojkolové nebo čtyřkolové a využívaly se pro různé účely, jak v hospodářství, v obchodě nebo při válečném tažení. Dále také existovaly ruční nebo zvířetem tažené káry. Tam, kde nebylo možné použít vůz, se používalo tzv. vláčí – dvě tyče upevněné jedním koncem k sedlu koně a druhým tažené volně po zemi.

Motivy pro cestování/přesuny byly různé. Podle toho se také lišil počet osob, to poté souvisí i s časem, který na cestě strávily. Motivů byla celá řada, například motiv náboženský, obchodní, politický, vojenský, studijní, zpravodajský nebo mohla člověka vést jen touha po dobrodružství a zábavě.

Co se týče náboženských cest, byly většinou dobrovolné, ale stále náročné a nebezpečné. Důvodem byla velká zbožnost, lidé silně věřili v Boha a důvěřovali svatým, že jim pomohou. Právě křesťané všech společenských vrstev se vydávali na tzv. poutě. Už od pradávna toužili křesťané spatřit památná místa Starého i Nového zákona, místa působení Krista a apoštolů. Nejprve se jednalo spíše o jednotlivce, ale postupem času spolu cestovali i větší skupiny. Nejčastějším cílem byl Jeruzalém, dále Řím, kde najdeme chrám sv. Petra a Pavla, hrob apoštola Jakuba v Santiagu de Compostela a další. Vznikalo ale i mnoho dalších regionálních poutních míst, především na místech hrobů mučedníků, vyznavačů nebo kajicníků.⁴¹ Důvody těchto cest byly různé, poutníci mohli žádat o uzdravení nebo už za něj poděkovat, kvůli upřímnému pokání nebo touze pomodlit se a někdy i zemřít u Božího hrobu. Pro jiné byla motivací pouhá zvědavost. Cestu do Říma podnikla podle Kosmy také sestra Boleslava II. Mlada. Cílem její cesty bylo zřízení pražského biskupství a založení nejstaršího kláštera v českých zemích.⁴²

Novější výzkumy ukazují, že středověká společnost cestovala. Jednalo se samozřejmě spíše o vyšší společenské vrstvy. Za základní pramen lze považovat *Kosmovu kroniku*. Jsou zde popsány cesty panovníků, světských předáků, církevních činitelů a dalších. Domníváme

³⁸ Mezek je kříženec samice osla domácího se samcem koně domácího. Mula je naopak kříženec samce osla se samicí koně.

³⁹ Velbloudi se využívali hlavně v jižní a jihovýchodní Evropě.

⁴⁰ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Jinočany: H & H, 2003, s. 38–48.

⁴¹ BLÁHOVÁ, Marie, *Možnosti a formy cestování ve středověkých Čechách a jejich odraz v soudobé historiografii*. In: BOBKOVÁ, Lenka, NEUDERTOVÁ, Michaela (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*. Sborník příspěvků z konference konané 6.–8. 9. 1994 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995, s. 43.

⁴² KOSMAS 2012, s. 42.

se, že výchova mužských potomků panovnického rodu mohla probíhat v zahraničí nebo v různých klášterech po Čechách. Bohužel z Kosmy víme jen o knížeti Oldřichovi, který byl poslán k bavorskému dvoru.⁴³

Také cestování knížete/krále bylo naprostou samozřejmostí, byla ho třeba na různých místech v zemi, z toho důvodu vládl víceméně se sedla koně. Další cestou, na kterou se musel panovník vydat, byla cesta na říšské sněmy, korunovace a také na válečné tažení říšských králů.

Některé cesty mohly být i nedobrovolné, často utíkali členové vládnoucího rodu, kteří se nepohodli se svými příbuznými. K těmto útěkům docházelo hlavně při sporech o trůn. Utíkali Přemyslovci, nezavraždění Vršovci, a i někteří Poláci z moravských měst do dobytí Moravy. Ti, kteří neutekli, byli podle Kosmy prodáni do Uher.⁴⁴ Poté hodně cestovali i církevní hodnostáři, převážně i do ciziny. Ať už kvůli studiu, vysvěcení na kněze, na biskupa nebo následně jen kvůli vedení své diecéze. Církev měla v té době velký vliv na vedení státu, není tedy výjimka, že církevní hodnostáři zasahovali do panovnických sporů a cestovali po celých Čechách.⁴⁵

Hodně času na cestách trávili také vyslanci a poslové. Předávali vzkazy od panovníků, církevních hodnostářů a dalších různých předáků. Vzkazy putovaly k císaři, králi, k papeži do Říma, do Řezna v biskupovi, do Mohuče k arcibiskupovi nebo k sousedním panovníkům.⁴⁶

Co se týče přímo přesídlování, transferování byli především spíš členové nižších společenských vrstev, kteří takto kolonizovali novou oblast. Kosmas píše o jedné nedobrovolné kolonizaci, a to při Břetislavovu vpádu do Polska. Obyvatelé hradu Hedeč prý požádali o přesídlení do Čech, bylo jim vyhověno a byl jim věnován les *Črnín*. Obyvatelé polského hradu vyšli českému knížeti naproti se zlatým prutem na znamení, že se mu vzdávají a vydávají na milost, a prosili ho, aby je odvedl do Čech. Břetislav jednoho z nich ustanovil správcem a soudcem, a řekl jim, aby dodržovali právo, jaké měli v Polsku. Podle svého původního hradu se pak měli nově usdlí obyvatelé v Čechách nazývali *Hedčané*. Les *Črnín* se mohl hypoteticky rozkládat někde na Kralovicku (severní Plzeňsko), protože právě

⁴³ KOSMAS 2012, s. 40–41.

⁴⁴ Tamtéž, s. 75.

⁴⁵ BLÁHOVÁ 1995, s. 42.

⁴⁶ Tamtéž s. 45.

v této oblasti dodnes nacházíme dvě významná toponyma, nedaleko sebe dvě ležící vsi Hedčany a Černíkovice.⁴⁷

2.1. Kolonizace

Na přelomu 11. a 12. století začal v Evropě růst počet obyvatel, nejspíše vlivem lepších klimatických podmínek. Příčinou bylo nejspíše zajištění lepší obživy, protože se zlepšovaly zemědělské nástroje, nové techniky hospodaření. Kácením a vypalováním lesů a vysoušení močálů se získávala nová půda na obdělávání. Nové vesnice vznikaly na odlehlejších místech, a z toho důvodu byl značný pohyb obyvatel. Tento proces je nazván kolonizace.

Vnitřní kolonizace znamená přesídlení do nových, dosud neobydlených oblastí. V čele hledání nových míst pro život mohl stát panovník, šlechta nebo také kláštery. Slibovali si od toho zvětšení svých obdělávaných půd a z toho vyplývající příjmy.

Na přelomu 12. a 13. století se začala vnitřní kolonizace prolínat s tou vnější. Nejčastěji to byli kolonisté z Německa, kteří se dostávali do pohraničních oblastí. První doklady o německé kolonizaci máme z roku 1213, kdy byla vydaná listina moravským markrabětem Vladislavem Jindřichem. Vladislav Jindřich byl moravský markrabě, nakrátko i český kníže. Jednalo se o syna Vladislava I. a jeho druhé manželky Judity Durinské. V listině dává právo johanitům na Moravě zakládat vesnice na právech Němců. Rozvoj vesnic zažívají západní a severní Čechy, Slezsko a jižní Morava. Cizinci přicházejí většinou jen za svým prospěchem, doma z nějakého důvodu strádali – živelné pohromy, nebezpečí, přelidnění, nedostatek půdy atd. Vystěhováním proto téměř nikdy neztráceli, ale naopak získávali.⁴⁸

O kolonizaci se můžeme dočíst už v Kosmovi. Můžeme zde opět jako příklad uvést Hedčany. Kosmas je zde udiven, že chtěli jít do Čech dobrovolně. Většinou si knížata/králové brali zajatce proti jejich vůli a navyšovali si počty poddaných. Území, kam se přesunuli, jsou nazývány tzv. zajatecké osady a jsou pojmenovány většinou podle původu zajatých.

Kolonizace dosahuje svých mezí v 70. letech 14. století. Oproti roku 1200 se počet obyvatel českých zemích více než zdvojnásobil na 2,5 – 3 miliony lidí. Ne vždy se ale založení nové vesnice povedlo. Neúspěch mohl začít už na špatných majetkových poměrech

⁴⁷ KOSMAS 2012, s. 78–79. Existují samozřejmě i jiné teorie.

⁴⁸ ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *České dějiny*. V Praze: Jan Laichter, 1938, s. 503.

na lokaci místa, dále nedostatkem vodních zdrojů nebo kvůli narušení ekosystému. Občas také vesnice zanikly kvůli válečným konfliktům.

Jak postupovalo osídlení Čech, odtud vycházelo a jakým způsobem se vyvíjelo nám může pomoci toponomastika neboli nauka o místních jménech.⁴⁹ Jsou různé způsoby, jak se jmény historikové pracovali. Nejprve probíhalo řazení podle koncovek, v 6. a 10. století vznikala čelední jména na *-ice*, poté v 11. století feudální jména na *-ov* a *-in* atd. Tyto teorie se však neukázaly jako platné a spousta historiků je brala jako velmi nepodložené a dívala se na ně kriticky. Někteří prohlašovali, že pojmenování vzniká dle libovůle a není v tom žádný systém. Musíme tedy uznat, že v určitém časovém období nebyl výhradně jen jeden způsob utváření pojmenování pro vesnice.⁵⁰

2.2. Zakládání vesnic

Obsazováním nových území přibyla zemědělská půda a vesnice se staly producentem potravin pro města. Potravinu se mohly směňovat za řemeslné výrobky. V čele vesnice stál rychtář. Mohl být dosazen vrchností, zvolen členy obce nebo se mohlo jednat o dědičný titul. Za své služby mohl mít rychtář podíl na pokutách, odvodech, mohl mít krčmu nebo mohl být osvobozen od daní. Mezi jeho povinnosti patřilo soudnictví, zastupování obce a ručil za dodržování příkazů od vrchnosti a vybírání daní a poplatků. Další označení pro rychtáře může být šulc, fojt nebo šoltys.⁵¹

Domy se původně stavěly dřevěné, poté kamenné nebo cihlové. Obytné domy se mohly stavět buď dokola kolem návsi nebo mohly být uspořádány kolem hlavní cesty. Kromě obytných domů bychom ve vesnici měli najít farní kostel, vodní mlýn, hospodu (krčmu) nebo kovárnu.

2.3. Zakládání měst

Co se týče osídlení, v raném středověku převažovaly vesnice. Osídlení se ale rychle rozvíjelo a u některých sídel se začala projevovat trhová a obchodní činnost. Trhy musel schválit panovník, konaly se pravidelně, například týdenní trhy potravin. Trhy se nacházely na obchodních cestách a jejich křižovatkách. Některé tyto trhy se vyvinuly v města,

⁴⁹ ŠMILAUER, Vladimír. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Academia, 2015, s. 35.

⁵⁰ ŠMILAUER 2015, s. 36.

⁵¹ WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst: život veřejný v XV. a XVI. věku*. V Praze: Nákladem Matice české, 1892, s. 10.

městečka, jiné lokality zůstaly v podobě vsí.⁵² Města začala nabývat na významu až ve 12. století s rozvojem hospodářství a vzrůstajícím počtem obyvatel a hrála důležitou ekonomickou, politickou a kulturní roli. Konkrétně přemyslovští panovníci pochopili význam měst a jejich vznik všemožně podporovali.⁵³

V českých zemích přišla vlna zakládání měst ve druhém desetiletí 13. století. Při vzniku města byla nejdůležitější zakládající listina, která vyjadřovala podmínky založení a práva města. Pokud nemáme zakládající listinu, musíme hledat informace z jiných zpráv/listin.

Vznik měst mohl být trojí. Mohlo jít o obnovení původního města antického původu nebo založení na místech bývalých řemeslnických a obchodních osad a poslední možností bylo založení na „zeleném drnu.“ Místo pro založení nového města vybíral tzv. lokátor – název byl odvozen z římského práva a označoval osobu, která vstupovala do smluvních vztahů a organizovala založení. Lokátor musel mít dostatek prostředků, mít lidi, kteří se do města nastěhují, musel odhadnout velikost, zorganizovat ulice nebo náměstí. Někteří lokátoři zakládali více měst.⁵⁴

V čele měst stál městský rychtář. Rychtář musel být člověk bez úhony, aby mohl bez problémů soudit jiné. Musel být zdravý, a ne mladší než dvacet jedna let, a ne starší než osmdesát let. Dohlížel na bezpečnost ve městě, zatýkal, hlídal spravedlnost na trzích, čistotu ve městě a celkově udržoval město v chodu.⁵⁵

Další, kdo se podílel na správě města, byla městská rada tvořená konšely. Původně to byl jen sbor rádců a pomocníků rychtáře. V pozdějších letech se ale začali scházet samostatně a přebírali stále více pravomocí.⁵⁶

Město bylo většinou obeháno hradbami s obranými věžemi a městskými branami. Před branami se ještě nacházela předměstí. V nich se soustředily budovy, ve kterých se pracovalo s ohněm, a tudíž bylo nebezpečné je mít uvnitř města, např. kovárny, hrnčírny.

Města měla svá mimořádná práva. Byla jim udělována od zakladatele nebo vrchnosti. Mohla je mít už od založení nebo je získala později za odměnu. Pokud se ale město někomu znelíbilo, mohlo o jakékoliv právo také přijít. Jednalo se o tržní právo neboli právo konat v určitých dnech ve městě trh, kam přišlo hodně lidí a město tím bohatlo. Mezi další práva patřilo právo várečné – právo vařit pivo, právo mílové – na míli daleko od města nemohla

⁵² HOFFMANN, František. *České město ve středověku: život a dědictví*. Ilustroval Gustav KRUM. Praha: Panorama, 1992, s. 33–34.

⁵³ Tamtéž s. 35.

⁵⁴ Tamtéž, s. 38.

⁵⁵ WINTER 1892, s. 3–4.

⁵⁶ Ottův slovník naučný, s. 749.

být provozována řemesla, která už byla ve městě. Dále také právo hradební, kdy město získalo vojenský a obranný význam, dále právo hrdelní, což znamenalo, že město může odsuzovat i k trestu smrti. Důležité bylo také právo horní neboli právo těžít kovy, při tomto právu se nemuselo vše vytěžené odevzdávat panovníkovi, ale odevzdávala se pouze jeho část. v neposlední řadě je také nutno zmínit právo nuceného skladu, kdy se musel obchodník, který cestoval kolem zdržet ve městě tři dny a nabídnout zboží, dále právo osobní svobody a právo samosprávy.⁵⁷

⁵⁷ ŠIMÁK 1938, s. 526–529.

3. DÍLA

3.1. PRÁVNÍ PAMÁTKY

3.1.1. Zákon sudnyj ljudem

Zákon sudnyj ljudem je nejstarší slovanskou právní památkou. Jedná se o soudní zákoník pro laiky napsaný Konstantinem a Metodějem na žádost moravských knížat. Vznikl pravděpodobně v 9. století a souvisel s byzantskými vlivy na křesťanskou církev u Slovanů. *Zákon sudnyj ljudem* lze v jádru považovat za překlad z řečtiny, z důvodu nového prostředí však přiměřeně upravený a doplněný. Pramenem byla nejspíše tzv. *Ekloga*, vydaná roku 726. Jedná se o zákoník Lva III. Isaurského (717–741) a později vydaný také pod patronátem císaře Konstantina V. Kopronyma (741–775).⁵⁸

Text zákoníku máme dochovaný v rukopisech ze 13. století, ale jsou ve značně porušeném stavu. Jak už jsme zmínili výše, většina textu je překladem *Eklogy* a díky srovnání můžeme vyloučit opisovačské chyby. Text je psán v hlaholici a některé chyby najdeme již v jeho přepisu do cyrilice. *Zákon sudnyj ljudem* má navíc tři nové stati a také hodně změn a dodatků, jejichž původ můžeme hledat v rukopisné tradici. Tyto rukopisné prameny jsou převážně uchované v Rusku.⁵⁹ Vybíráme několik signifikantních úseků.

V primárním textu nacházíme následující obraty: *přiměšuje se k otrokyni, má tato být prodána od knížete, smilství s cizí otrokyní, ať zaplatí 30 stljazů pánu otrokyně, ať podle svého majetku zaplatí pánu otrokyně*.⁶⁰

Hned ve čtvrté části se dozvídáme, že tedy, kdo má ženu a *přiměšuje se k otrokyni* a je mu to prokázáno, musí se tato otrokyně prodat do jiné země *má tato být prodána od knížete*. Muž se poté musí sedm let kát, první dva roky nesmí na mši svatou, následující roky může jen na část a poté musí stát venku. Až osmý rok může přijmout hostii. Jinak smí jíst pouze svůj chléb a pít vodu.

V páté části už se mluví přímo o *smilství s cizí otrokyní*, to poté musí zaplatit *30 stljazů pánu otrokyně* a také se musí kát. Pokud ale byl tento muž chudý, tak *podle svého majetku zaplatí pánu otrokyně*.

⁵⁸ VAŠICA 2014, s. 81.

⁵⁹ Tamtéž, s. 84–85.

⁶⁰ Tamtéž, s. 192.

I na dalších stránkách zákoníků najdeme zmínky o otroctví: *pro pána, ani proti pánovi bud' otrok či propuštěnec at' nebývá svědkem, koupí od cizích vojínů válečného zajatce, bývá propuštěn na svobodu.*⁶¹

Poté se dostáváme do části o svědcích. Zmínky o otrocích nacházíme v osmnácté a devatenácté části. *Ani pro pána ani proti pánovi bud' otrok ... nebývá svědkem.* Nemáme tedy chtít po otrocích, aby svědčili proti svému pánu, protože jejich tvrzení by nebylo objektivní. V následující části se nemluví přímo o otroku, ale *válečném zajatci*. Pokud si ho někdo *koupí a restituuje ho k sobě domů*, tak za sebe může zajatec stejnou částku zaplatit kupci, a tím se vykoupit. Pokud ale nemá peníze, tak si svobodu může odpracovat. Když si ji odpracuje, *bývá propuštěn na svobodu*.

V části dvacet pět a dvacet devět nacházíme další obraty: *Pán otroka, který krade, chce-li si udržet takového otroka, at' nahradí škodu, nechce-li mít tohoto otroka, at' jej odevzdá do otroctví okradeného; Kdo ukradne svobodného člověka a prodá nebo zotročí, at' je zotročen, jako i on svobodného člověka zotročil, at' vstoupí do téhož otroctví.*⁶²

Část dvacet pět je věnována také otrokům: *Pán otroka, který krade, chce-li si udržet takového otroka, at' nahradí škodu, nechce-li mít tohoto otroka, at' jej odevzdá do otroctví okradeného.* Zde je ukázka, že se otroci mohli například jen vyměňovat za zboží, ne jenom prodávat. Otroci sami si také nejspíše chtěli přilepsit, takže zřejmě krádeže nebyli nic neobvyklého. Není se čemu divit, určitě se chtěli vykoupit z otroctví a být svobodní.

Dále se také můžeme dočíst o zotročení. *Kdo ukradne svobodného člověka a prodá nebo zotročí, at' je zotročen, jako i on svobodného člověka zotročil, at' vstoupí do téhož otroctví.* I takové věci se nejspíše děly a svobodný člověk se mohl takto lehce stát otrokem proti své vůli. Paradoxem ale poté je, že ten, co chtěl zotročit, se také stává otrokem.

Dále ve třicáté části: *Kdo láká k sobě cizího otroka; a jiného takového otroka dát nebo jeho cenu.*⁶³

Z těchto pasáží můžeme předpokládat, že otroci se také zřejmě kradli navzájem: *Kdo láká k sobě cizího otroka a skrývá ho a nezjeví.* Když se toto stane, musí *jiného otroka dát nebo jeho cenu*. Poslední část se věnuje manželství, které je před Bohem nerozlučné.

V uvedeném zákoníku se setkáváme s označením *rab7 „otrok“*. Toto označení odpovídá řeckému *dulos, dulé* – označení pro nevolníky, kteří se používali k různým

⁶¹ VAŠICA 2014, s. 196.

⁶² Tamtéž, s. 197.

⁶³ Tamtéž, s. 198.

službám, zemědělským i řemeslnickým pracím, nesvobodné a bez soukromého majetku. Jejich postavení se shodovalo s postavením nevolníků v oblasti Moravy a Čech v 9. století.⁶⁴

3.1.2. Staroslověnský penitenciál

Penitenciál (z *lat. paenitentia = lítost, poena = pokuta, trest, angl. a fr. penitential, něm. Penitential*) neboli zpovědní kniha je útlá středověká příručka pro zpovědníka, která obsahuje seznam hříšného jednání spolu s informací, jaká pokání má hříšník učinit. Je známá také pod metaforickým názvem „zpovědní zrcadlo“.⁶⁵

Jelikož v sousedním Bavorsku patřil penitenciál k nutným pomůckám pro kněží, můžeme předpokládat, že ho museli používat i latinští kněží na velkomoravském území. Do lidové řeči se však do příchodu Konstantina a Metoděje nepřekládal, ne všichni kněží uměli latinsky.⁶⁶

Staroslověnský penitenciál byl nejspíše přeložen z latinského penitenciálu blízkému kodexu č. 103 merseburské katedrální bibliotéky z poloviny 9. století. Autor, pravděpodobně Metoděj, neudělal přesný překlad, ale vybral jen to, co považoval za důležité pro velkomoravské poměry. Penitenciál se napsán ve staroslověnině v hlaholici a dochoval se v *Sinajském euchologiu*, kde je označen jako *Zapovědi svatých otců*.⁶⁷ *Zákon sudnyj ljudem* a *Penitenciál* nejspíše byly součástí jednoho celku, kde vedle sebe stály církevní a světské zákony, které se vzájemně doplňovaly.

V originálním vydání Penitenciálu jsme našli tyto zmínky: *smilství se svou otrokyní, ať dá svobodu této otrokyni*.⁶⁸

V textu se také píše o otrokyních. V části čtyřicet se opět dočteme o *smilství se svou otrokyní*. Nebylo to tedy zřejmě nic neobvyklého, že páni měli se svými otrokyněmi takovýto vztah. Pokud ale tato otrokyně otěhotněla, měl dát *svobodu této otrokyni*. Z hlediska postavení otrokyně se nabízí otázka, zda by pro ni nebylo lepší, aby si ji viník nechal a zajistil ji obživu, než aby ji pustil na svobodu. Taková otrokyně by ve většině případů neměla kam jít.

⁶⁴ VAŠICA 2014, s. 209. Na ukázkou z velkomoravského zákoníků v originálním znění se můžeme podívat v [příloze č. 2](#).

⁶⁵ VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006, s. 986.

⁶⁶ VAŠICA 2014, s. 90.

⁶⁷ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Svazek II. Praha: Libri, 2006, s. 491–493.

⁶⁸ VAŠICA 2014, s. 220.

3.2. SVATOVÁCLAVSKÉ LEGENDY

Svatováclavské legendy jsou souborem legend o životě svatého Václava.⁶⁹ Jedná se o největší skupinu hagiografických památek českého středověku. Většina z následujících legend je psána původně latinsky, ale setkáváme se i se staroslověnštinou. Tyto legendy se objevují od druhé poloviny 10. století, začaly vznikat nedlouho po smrti svatého Václava. Každá legenda o sv. Václavu by měla obsahovat čtyři základní části: popis života, umučení, translace a posmrtných zázraků.⁷⁰

Svatý Václav byl český kníže a světec, je hlavním patronem českého národa a symbolem české státnosti. Jeho rodiči byli kníže Vratislav a kněžna Drahomíra. Podle legend na něj ale měla největší vliv babička Ludmila, která ho mimo jiné vedla ke křesťanské víře. Během vlády měl spory se svým bratrem Boleslavem kvůli placení daně z míru Francké říši.

Jejich spory došly až tak daleko, že Boleslav pozval Václava do Staré Boleslavi na oslavu související s dokončením zdejšího kostela. Při Václavově cestě na ranní mši si na něj Boleslav a jeho družiníci počkali a zabili ho. Podle legend se to stalo v pondělí 28. září, s největší pravděpodobností roku 935.

3.2.1. 1. staroslověnská legenda – Život svatého Václava

Vznik první staroslověnské legendy se datuje brzy po smrti svatého Václava, okolo roku 935. Byla napsána v Čechách a je možné, že autorem byl přímý účastník událostí, které se ve Staré Boleslavi staly. Slavisté jsou toho názoru, že byla první slovanská legenda sepsána – obrazně řečeno – ještě nad Václavovou mrtvolou. Historikové ale většinou pochybují a řadí dílo až do konce 10. století.⁷¹ Jiný název pro legendu je *Život knížete Václava*.⁷²

Další důležitý motiv, který se objevuje v těchto legendách, je motiv služby. Do textu práce z toho důvodu proto vkládáme i určité toposy, které bezprostředně nesouvisejí s tématem, ale konotují s další významy typu sluha, sloužící, otrok. V tomto díle dočteme do hlavně o službě Bohu a o jeho služebnících. Pojem *sloužit* je zde ale použit i pro pohoštění a uctění návštěvy.

⁶⁹ Na podobiznu svatého Václava na koni, tak jak je nejčastěji zobrazován, se můžeme podívat v [příloze č. 3](#).

⁷⁰ KOLÁR, Jaroslav. *Středověké legendy o českých světcích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. Česká knižnice, s. 8.

⁷¹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců, vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 11.

⁷² ŠVÁB, Miloslav. *Přehled dějin starší české literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 34.

V edici *Fontes rerum Bohemicarum* můžeme najít tyto příklady. Je to překlad od Josefa Koláře: *přisluhoval služebníkům božím, nýbrž vykupoval i ty, kteří byli prodáni do otroctví, služebníky boží z mnohých národů, služebníka Václava – boží služebník, Bratře, včeras nám dobře posloužil, Nyní ti chci lépe posloužit“, služebníky boží vyhnali, jemuž sloužil s nábožností a bázni.*⁷³

V první staroslověnské legendě o sv. Václavu máme zmínky o služebnících, a i přímo o otroctví. V druhé části se píše o dosazení svatého Václava na trůn po Vratislavovi smrti. Jelikož byl ale Václav ještě moc mladý, ujala se vlády jeho matka Drahomíra. Po dosažení plnoletosti začal spravovat Čechy sám. Dozvídáme se o něm jen to nejlepší, protože *dobře se učil knihám, ve víře byl dokonalý, nuzným prokazoval dobrodiní, nahé odíval, lačné krmil, všechny lidi chudé i bohaté miloval, přisluhoval služebníkům božím, kostely zlatem zdobil.*⁷⁴ Svatý Václav byl velmi zbožný a za jeho vlády probíhala christianizace našich zemí.

V následující části se už ale píše o tom, že proti němu začali brojit čeští mužové. Opakuje se zde, že pomáhal chudým, ubohým a mnohým jiným. Dále je zde přímo uvedeno: *... nýbrž vykupoval i ty, kteří byli prodáni do otroctví.* Přímo tuto zmínku o otroctví můžeme najít pouze v *První staroslověnské legendě* a mohla by být důkazem pro to, že v českých zemích se v době svatého Václava opravdu otroci vyskytovali, a také to, že se s nimi dalo obchodovat. Svatý Václav také nechal postavit řadu kostelů a v nich se staral o *služebníky boží z mnohých národů*, kteří v tamních kostelech konali bohoslužby tak, jak ustanovil Bůh a jeho služebník Václav.⁷⁵

Boleslav, kterého přední čeští mužové přesvědčili, že ho chce bratr Václav zabít, se rozhodl, že zabije on jeho. Na svátek svatého Jimrama se radil se svými oddanými, jak to udělat. Na den Kosmy a Damiana se opravdu dostavil svatý Václav. Boleslav a jeho družiníci se domluvili, že si na něj počkají, až půjde na ranní mši. Během cesty do kostela ho potkal Boleslav a Václav mu řekl: *Bratře, včeras nám dobře posloužil.* Míněna je tím nejspíše hostina, kterou Boleslav svého bratra pohostil. Boleslava v tu chvíli přepadl ďábel a povídá: *Nyní ti chci lépe posloužit.* Poté ho udeřil mečem do hlavy a další jeho služebníci Václava sekli do ruky, a nakonec mu probodli bok mečem. Po vraždě knížete, mělo dojít

⁷³ FRB I, s. 125-126, č. II. Zde jsme právě vedle motivu otroctví vypsali i motiv duchovní služby.

⁷⁴ Tyto informace téměř jistě nesouvisejí s realitou, ale jsou to obvyklé dobové fráze = topoi.

⁷⁵ Tyto motivy se vztahovali ke službě bohu neboli duchovní služba. V té době se jednalo se o bigotně věřící křesťany nebo přímo duchovní.

k pronásledování jeho doprovodu, družiny i rodiny. Václavův doprovod vyhnali zpět do Prahy nebo i jinam, dokonce i *služebníky boží*. Václavovo tělo nechali na místě vraždy a kněz Krastěj ho přikryl plachtou. Poté tam přišla Václavova matka, která se o tělo postarala, ale sama raději utekla do Chorvat, protože se bála o svůj život. Václavova krev se prý nechtěla tři dny vsáknout. Jeho duše odešla k Bohu, kterému *sloužil s nábožností a bázní*. Je zde také uvedeno, že se vražda stala 28. září. Boleslav se pak obracel k Bohu, protože si uvědomil, co spáchal, a žádal o odpuštění. Po několika letech proto nechal Václavovo tělo uložit do kostela svatého Víta po pravé straně oltáře dvanácti apoštolů.

3.2.2. Crescente fide christiana

Tato legenda o svatém Václavu pochází z konce 10. století a je psaná latinsky. Pravděpodobným místem vzniku je benediktinský klášter v bavorském Řezně. Její název je odvozen od počátečních slov (incipit), které znamenají *Když vzrůstala (křesťanská) víra*. Legenda je opět celkem stručná. Popisuje život, mučednickou smrt knížete Václava i přenesení jeho ostatků do Prahy. Zaznamenala i údajné zázraky, které měli dokazovat jeho svatost.

Legenda je zachovaná ve dvou recenzích, a to v bavorské a v české. Českou recenzi sepsal nejspíše jeden z kněží pražského archipresbyteriátu sídlícího na Pražském hradě kolem roku 975. Obě recenze nejspíš vyházejí z nedochované předlohy.⁷⁶

V legendě nacházíme opět několik textových celků: *kněžím a klerikům uctivě posluhoval, Proč jste mi bránili učit se zákonu mého Pána Boha a sloužit jemu jedinému? ,chci sloužit Bohu, těm všem daroval služebnictva, jak kdo právě potřeboval, Včera si nám pěkně posloužil, A dnes ti chci takhle posloužit.*⁷⁷

V edici FRB I pracujeme s překladem od Josefa Truhláře a nalézáme tyto motivy: *kněžím a žákům posluhoval, přibrav jediného sluhu, s věrným sluhou, sloužiti jemu, budu sloužiti Bohu, včera velmi si nám posloužil, a takto dnes ti chci posloužit, syna svého službě jeho, prodali vzdáleným pohanům, ve své svaté službě utvrzovati ráčil.*⁷⁸

⁷⁶ TŘEŠTÍK 1997, s. 9–11.

⁷⁷ Překlad z latiny od Bohumila Ryby (1969) dostupné z <http://texty.citanka.cz/prlegendy/11-6.html>. Tato tematika se opět týká jiné problematiky, ale je velmi důležitá pro ducha doby. Neorganické začlenění, ale můžeme srovnat křesťanskou pokoru na jedné straně a na druhé straně stav zotročení. Motiv služby je to bráno jako cnost, ale ve společenské rovině je to způsob zotročování, který byl naprosto běžný, aniž by si to lidé uvědomovali.

⁷⁸ FRB I, s. 184, s. 185, s. 186, s. 188, s. 189.

I zde začíná legenda tím, že je popsán stav v Čechách, umírá Vratislav a na trůn je dosazen Václav. Dobové prameny ho líčily jako dokonalou bytost. Líčí ho ve formě oblíbených toposů téměř jako dokonalou bytost. Byl milostivý k sirotkům, vdovám otcem, krmil hladové, napájel žíznivé, cizince přijímal a také *kněžím a žákům uctivě posluhoval*. Další z jeho cností bylo pečení oplatků, přičemž si sám sklídl pšenici, namlel mouku a sám si chodil pro vodu. A to s pomocí pouze *jediného sluhu*. Také si sám dělal víno, v noci chodil trhat hrozny do vinice také se svým *věrným sluhou*. Mohli bychom předpokládat, že se bude jednat o stejného člověka, který s ním chodil pro vodu.

Dostáváme se k části, kde se matka Václava Drahomíra začíná domlouvat na vraždě Ludmily. Václava se také snažili odvrátit od církve, ale ten zůstal věrný. Nosíval pod šaty malou knížku a pilně se z ní modlil. Povolal k sobě svou matku a své muže a vytýkal jim: „...*proč jste mi bránili učit se zákonu pána boha mého a sloužiti jemu? ... od dneška nebudu poslouchati vás a budu sloužiti bohu.*“

Co se týče přímo Václavovy vraždy, můžeme se dočíst, že Boleslav nechtěl zabít Václava vlastní rukou, poněvadž by poté nemohl být spasen. Proto si na to najal muže a když bylo ujednáno, pozval Václava na hostinu. Po hostině byl Václav varován, že ho chtějí zabít, ale on se odmítl vrátit do Prahy a ráno si vyšel na mši. Po cestě potkává bratra, a i v této legendě Václav povídá: ... *včera velmi si nám posloužil*. Hned poté ho Boleslav udeří mečem do hlavy povídá: ... *a takto dnes chci ti posloužiti*. Václavu z hlavy začala téct krev. Boleslav byl strachem paralyzován, a proto ihned zavolal své najaté muže, aby Václava zavraždili. Václavova krev postříkala zem a stěnu kostela, a i když ji smyli, druhý den se objevila znovu. Přívrženci Václava byli ihned vyhnáni. Po třech letech se někomu zdálo ve snu, aby tělo Václava bylo převezeno do chrámu v Praze, který on sám nechal vystavět. Jeho svaté tělo bylo neporušené, zůstala mu pouze krvavá rána na hlavě, kterou mu uštědřil Boleslav.

Poté jsou zmíněny zázraky, které Václav provedl. Jeden z nich je, že se k němu modlil jistý vězeň, dokonce pohan. Slíbil, že pokud mu Pán pomůže skrz Václava, uvěří v Krista a *dá syna svého službě jeho*. Je zde použit stejný výraz pro službu Bohu jako když se Václav hádal se svými podanými a mluvil o tom, že chce sloužit Bohu. Když se vrátíme zpět k pohanovi, ten byl vyslyšen, železná pouta z něho spadla. Když se to opakovali poněkolikáté, tak ho *prodali vzdáleným pohanům*.

Poslední část je věnována modlitbě a prosbám ke svatému Václavu. Například je prošen, aby Bůh na jeho přímlovu *ve své svaté službě utvrzovati ráčil*.

V *Crescente fide christiana* můžeme na oba motivy. Jak motiv služby v církvi, tj. Bohu, kde můžeme vidět také jakýsi motiv otroctví. Věřící jsou Bohu zcela oddáni, poslouchají kněží a dělají různé věci pro zalíbení se Bohu. Také tu ale najdeme přímo motiv otroctví. Je zde řečeno, že muže prodali do cizí země. Není to nijak zdůrazněno, je to bráno nejspíše jako normální stav té doby, že mohl být kdokoliv prodán.

3.2.3. Kristiánova legenda

Jedním z pramenů pro otrokářství na našem území je *Kristiánova legenda*. Celý název zní *Život a umučení svatého Václava a jeho babičky svaté Ludmily*, latinsky *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*. Její autor, mnich Kristián z rodu Slavníkovců, ji připisuje ve svém prologu svému synovci, druhému pražskému biskupu Vojtěchovi. Legenda byla napsána v posledním desetiletí 10. století. Ač je dílo psané latinsky, jde o nejstarší historické dílo českého autora. Z tohoto důvodu bylo dílo důvodem sporu mnoha historiků, většina z nich si myslela, že text musí být mladší.⁷⁹

Ti, co věří v její pravost, ji kladnou před rok 994. Jedná se např. o historiky jako Josef Pekař, Dušan Třeštík nebo David Kalhous. Někteří historici ji však považují za pozdější falzum, a proto ji radí do 12. století, jako např. Václav Novotný, František Vacek nebo Petr Kubín. Další dokonce až do 13. až 14. století, např. Josef Dobrovský nebo Závěš Kalandra. Spor se rozhořel už v roce 1803, už se několikrát zdál ukončený, ale zatím se znovu obnovil, aniž by historici dospěli ke konečnému řešení.⁸⁰

Co se týče kompozice díla, obsahuje předmluvu a následně deset krátkých částí. V předmluvě se autor obrací ke svému údajnému synovci biskupu Vojtěchovi. Dále se zde vypisuje z důvodů, proč píše tento text.

První část díla začíná v době příchodu Konstantina a Metoděje na Velkou Moravu a poté uvádí Konstantinovu cestu do Říma. Důvodem cesty je obhajoba slovenské liturgie. Konstantin přijímá jméno Cyril a také zde umírá. Na Velké Moravě se mezitím ujímá vlády Svatopluk, který svrhnul svého strýce, oslepil ho a pokusil se ho otrávit. Také se rovnou obrací proti kázání biskupa Metoděje.

Druhá část popisuje křest svatého Bořivoje Metodějem, založení kostela sv. Klimenta na Levém Hradci a také stavbu baziliky Panny Marie na Pražském hradě.

⁷⁹ KRISTIÁN, LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, ed. *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho babičky svaté Ludmily*. 2.vydání. Praha: Vyšehrad, 2012. 164 s.

⁸⁰ KUBÍN, Petr. Znovu o Kristiána. In: *Od knížat ke králům*. Sborník u příležitosti 60.narozenin Josefa Žemličky. Praha 2007, s. 63–72.

Třetí až pátá část uvádějí zásluhy Václavovy babičky Ludmily a její účast na šíření křesťanství na našem území. Dále popisuje její smrt na hradě Tetín, objednanou její snahou a Václavovou matkou Drahomírou.

Šestá až desátá část už se věnuje hlavně svatému Václavu, jeho životu a umučení. Můžeme se dočíst o jeho příklonu ke křesťanství, o tom, jak se stal knížetem, o založení chrámu sv. Víta v Praze a následně o jeho vraždě, kterou spáchal bratr Boleslav. Na konci díla jsou popisovány zázraky, které se staly po Václavově smrti.⁸¹

Jelikož je *Kristiánova legenda* ze zde představených legend nejrozsáhlejší, nacházíme v ní také nejvíce termínů, které se vztahují k otroctví či službě Bohu.⁸² Nalézáme v ní tyto pojmy: *staneš se pánem pánů a všichni nepřátelé tvoji budou podrobeni moci tvé, služebnice Kristova, v péči o sluhy boží, po svých služebnících, proti služebnici boží Ludmile, zbožná služebnice Kristova, velmi oddaně ji sloužil, služebnice Kristova, své služebníky na Tetín, sloužiti Kristu, z upřímného srdce sloužiti, služeb božích, přemnoží sluhové boží ze země, rozdávaje krizny, otroky, služby prokazuje, posílal na tržiště a všechny mladé otroky, které tam prodavači na prodej přivedli, jen z lásky k Bohu si kupoval, věrných dvořanů a služebníků, nyní však takto bratr bratru poslouží, ruka služebníka božího. sluhů božích, služebníkům božím, toho služebníka božího, sluhové svatého mučedníka, své služebníky, zásluha služebníka, Kristu Pánu sloužiti, oddala službě boží, svými služebníky, sloužil, služebniče dobrý, svým sluhům, prodali ho za cizí peníze do daleké země.*⁸³

Na tomto místě bych pojmy uvedla do souvislostí a blíže je popsala. Ve třetí části Kristiánovy legendy se můžeme dočíst o Ludmile. Jedná se o manželku knížete Vratislava, která pocházela ze slovanského kraje Pšov. Stala se *vskutku služebnicí Kristovou*. Zatím poprvé tu máme záznam o služebnici, a ne jenom služebnících. Popis Ludmily je tu dále velmi kladný, byla zbožná, laskavá, nábožná, v lásce dokonalá, *v péči o sluhy boží* velmi vytrvalá, když nestačila pomoc přes den, *posílala ji po svých služebnících v temnotách noci*. Díky svým zkušenostem byla zvolena jako vychovatelka svých dvou vnuků Václava a Boleslava. To se ovšem nelíbilo její snaše Drahomíře a *proti služebnici boží Ludmile* začala brojit. Bála se, že bude zbavena vlády a Ludmila bude mít veškerou moc. Drahomíra si tak

⁸¹ LUDVÍKOVSKÝ (ed.) 2012.

⁸² I zde se ještě věnujeme motivu služby.

⁸³ Všechny tyto důkazy o otroctví a službě jsou vypsané z knihy KRISTIÁN, LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, ed. *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. 2.vydání. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 19, s. 25, s. 29, s. 31, s. 33, s. 35, s. 43, s. 45, s. 61, s. 69, s. 71, s. 73, s.77, s. 79, s. 81, s. 83, s. 87, s. 89, s. 93, s. 95. Uvádíme i motivy služby, protože se jedná o duchovní službě vyšší hodnotě.

vzala své syny zpět, ale dovolila Ludmile, aby *sloužila všemohoucímu Kristu*. Odešla tedy do ústraní na hrad Tetín.

Svatý Václav prý už od dětství měl prorocké schopnosti a zjevoval se mu Kristus. Tentokrát viděl kněze Pavla po boku Ludmily, které *velmi oddaně sloužil*. Když poté Václav říká své sny svým věrným, oslovuje je *drazí přátelé*.

Další zmínka o služebnících se objevuje až poté, kdy Drahomíra *poslala své služebníky na Tetín, ... aby dům blahoslavené Ludmily nad hrobem jejím přestavěli na způsob basiliky*. Baziliku nechala zasvětit svatému Michalu, aby zázraky, které se tam děly, byly přičítány jemu a ne Ludmile.

Mezitím se stal Václav dospělý a mohl vládnout jako český kníže. Nevzdal se křesťanství, naopak i zde se dočteme o knížečce, kterou nosil všude sebou a modlil se z ní. I zde si k sobě povolal svoji matku a své velmože, aby se jich ptal: *„Jestliže se vám nechce sloužiti Kristu, proč aspoň jiným to nedovolujete?“ ... Od nynějška Bohu všemohoucímu chci z upřímného srdce sloužiti*.

Dále jsou opět vyzdvihovány cnosti Václava, např.: *služeb božích se s horlivostí účastnil*. Také si sám peče chléb a dělá víno z čerstvě natrhaných hroznů. Zde ale nemáme žádnou zmínku, že by mu s tím kdokoliv pomáhal. Když v okolních zemích slyšeli o jeho zbožnosti, chodili k němu *různí kněží, jáhnové a přemnozí sluhové boží*. A Václav je všechny přijímal, podporoval je a *krzny, otroky a rouchy ochotně je obdarováváje*. Zajímavé je, že otroci jsou zde zařazeni mezi krzna⁸⁴ a roucha. Počítá se s nimi opravdu jako s věcmi.

Při vigiliích (=zvyk připravovat se na významné svátky při modlitbách)⁸⁵ lpěl na zvyklostech náboženství a o největších svátcích vykonával křest a pokud neměl dostatek dětí ke křtu, *posílal na tržiště a všechny mladé otroky, které tam prodavači na prodej přivedli, jen z lásky k Bohu si kupoval...* Zde má autor zřejmě na mysli ten trh, o kterém jsme psali v teoretické části práce a tyto informace mohou být dokladem, že trh opravdu existoval.

Dostáváme se k osnování bratrovraždy. Boleslav chce Václava překvapit ještě před vstupem do kostela Kosmy a Damiána, *aby snad nebyl vysvobozen od svých věrných dvořanů a služebníků*. Zatímco Boleslav myslel na vraždu, tak Václav ho obejmě, přeje mu zdraví a děkoval za včerejší večeři. Boleslav však na to vyndal meč skrytý pod pláštěm a odpověděl: *... Nyní však takto bratr bratru poslouží!*“ Praštil Václava do hlavy, ze které

⁸⁴ Jednalo se o různé druhy kožešiny.

⁸⁵ REJZEK 2015, s. 750.

sotva vyteče krev. Poté spolu ještě mluvili, Václav srazí Boleslava na zem, ale pověděl mu: *ale daleka toho budiž ruka služebníka božího, aby se poskvrnila krví bratrovou.* “ Můžeme tedy vidět, že Václav se se svým bratrem nechtěl bít, a proto utekl ke kostelu. V té chvíli měl Boleslav měl zavolat svoje muže, kteří Václava před kostelem zabili. Kristián udává, že se to stalo 28. září 929.

Podle Kristiána byli po smrti Václava jeho věrní také povražděni a další vyhnáni nejen z města, ale i z celých Čech. Václav kolem sebe shromáždil *nemalé množství kleriků a sluhů božích*. Tři roky bylo tělo pohřbeno v kostele svatého Kosmy a Damiána. *Potom však zjeveno bylo některým služebníkům božích, aby toho služebníka božího z místa ...* Bylo jim zjeveno, že mají tělo převést do Prahy do chrámu svatého Víta, který nechal svatý Václav vystavět. Boleslav si na tuto práci najal muže a přesun musel proběhnout pod podmínkou, že se vše stane v noci. Když tělo naložili a chystali se s ním do Prahy, tak se rozlila řeka a oni, aby se neutopili, začali se modlit ke svatému Václavovi. Po chvílce si všimli, že už i s kočárem stojí na druhé straně řeky, kam se chtěli dostat. Text pokračuje takto: *I vidouce to sluhové svatého mučedníka, velikým hlasem a z celého srdce velebí Boha a svatého svého, že své služebníky ... vysvobodil. Tak se dobrotivost Hospodinova, tak se zásluha služebníka jeho takovým divem...*

Václavovi bylo při seknutí meče uťato ucho, které poté na základě zjevení našla jeho sestra Přibyslava. Byla také naučená *Kristu pánu sloužiti* a jelikož se nikdy nevdala, tak se *oddala službě boží*. Ucho našla u kostela a dala ho do rakve k tělu, kde bylo potom nalezeno zcela zdravé u hlavy.

Poslední část *Kristiánovy legendy* se věnuje zázrakům. Objevují se zde motivy různé služby, ale občas se také objeví osvobození muže z vězení, o kterém jsme se mohli dočíst i v předchozích legendách. I zde nabízí *syna svého tomu mučedníku do věčné služby*. Nebyl jediný vězeň, nad kterým se Václav slitoval. I dalšímu spadla pouta z rukou i nohou, ale vězňitelé tomu nevěřili a *prodali ho za cizí peníz do daleké země*. Tam mu pouta spadla také, tak se rozhodli, že mu darují svobodu. Autor vypráví ještě o dalších zázracích, které však nejsou pro naši práci důležité.

3.2.4. Gumpoldova legenda

Zde se jedná o latinsky psanou legendu, která popisuje život a mučednickou smrt knížete svatého Václava z konce 10. století. Legenda byla napsána na příkaz císaře Oty II. Ota II. byl král a císař Svaté říše římské. Vládl od roku 961 jako spoluvládce svého otce Oty

I. a od roku 973 jako jediný panovník. Pro své boje měl podporu i českého knížete Boleslava II. nebo třeba polského Měška I.⁸⁶ Sepsal ji mantovský biskup Gumpold.

Legenda je dochovaná v iluminovaném *Kodexu wolfenbüttelském*. Ten byl vytvořen před rokem 1006 na objednávku manželky Boleslava II, kněžny Emmy.⁸⁷

Z této předlohy vychází *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu*. Ta vznikla na přelomu 10. a 11. století a byla přeložena neznámým slovanským mnichem.

Pro svůj text jsem pracovala s dvěma překlady a našla v nich tyto motivy: *nadmíru věrného služebníka, kromě služebníka nikdo nevěděl, pro lásku k Bohu služebníků! po způsobu venkovského otroka, i vy domácí služebníci, kterýmsi ostražitým sluhou, dosti příjemně posloužil, Božího někteří služebníci*, které v následující části uvedu v kontextu.⁸⁸

Ani v Gumpoldově legendě není zapomenuto na to, jaký byl Václav výborný světec. Modlil se ze své knížčky, odříkával žalmy a v noci navštěvoval kostel za kostelem. V létě při žních také sám sklízel pšenici, z ní udělal mouku, zalil vodou a vyráběl z toho hostie. Zde je také zmínka o chlapcově asistenci. Také při výrobě vína z hroznů si vzal na pomoc *nadmíru věrného služebníka*, aby mu pomohl sebrat hrozny z vinice. Z hroznů poté lisoval šťávu a společně s oplátky rozdělával mezi kněze. To vše *pro lásku k Bohu služebníkům!* Tak moc obět' těla a krve Páně ctil a miloval, že i takovou *hrubou prací po způsobu venkovského otroka se podílel na pramene spásy*.

Mezi jeho schopnosti patřilo také předvídání věcí, co se mají stát. Při oznamování toho svým poddaným je použito oslovení *drazí přátelé i vy domácí služebníci*. Konkrétně se mělo jednat o předpověď toho, že jeho babička Ludmila bude zavražděna.

K pojmu *služebník* se poté dostáváme až při plánování bratrovraždy. Boleslav totiž *uložil služebníkům*, aby byla hostina větší, než bývá vždy. Právě na té hostině měl být Václav varován *kterýmsi ostražitým sluhou*, že se ho Boleslav bude snažit zabít. Hned ráno se vydává na mši a potkává Boleslava se slovy: *Bud' zdráv, milý bratře! ... a dosti příjemně posloužil*. Boleslav ho dvakrát udeřil mečem do hlavy, ten se mu poté vysmekl a Václav utekl před bránu kostela. Nechtěl zabít svého bratra, a dokonce mu řekl, aby jeho vraždu neodkládal na déle, že co se má stát, se stane. Boleslav proto volá na své společníky, kteří Václava zavraždí.

⁸⁶ KELLER, Hagen. *Otoni. Jindřich I. Ptáčník, Ota I., II., III., Jindřich II*. Praha: Vyšehrad, 2004. s. 83.

⁸⁷ ZACHOVÁ, Jana. *Legendy Wolfenbüttelského rukopisu*. Praha: Filosofia, 2010, s.56.

⁸⁸ Překlad z latiny od Zdeňka Kristena (1969) dostupné z <http://www.orthodoxia.cz/dejiny/gumpold-zivot-vaclava.html>, část 8, 10, 18, 19, 21.

Po umučení svatého Václava, *bojovníka Božího, někteří služebníci* umývali krev, která se objevila na kostele. Krev se však objevovala znovu a znovu. Dále v této legendě nejsou zmínky o *službě, služebnících, otrocích atd.*

Druhý překlad je od Františka J. Zoubka. Překlad Zoubka se lehce liší:⁸⁹ *po taji služebníka nad míru, kromě služebníka nikdo nevěděl, opatření služeb božích, k bohu práce služebníků podstoupiti, jako prostý sluha vykonával, a vy věrní služebníci, a některých služebníků, službě jeho oddati se mohl, s ohavnou smělostí služebníků, služebníkům nařídil opatrností služebníka, ranní služby boží, dosti příjemně posloužil, i důvěrné jeho služebníky, božího bojovníka služebníci, k službě boží.*⁹⁰

I v tomto překladu se první zmínky o služebnících objevují také až v osmé části. Opět se dočítáme o pečení oplatek tentokrát s pomocí *pacholika*, až na výrobu vína si *zavolav po taji služebníka*. Z textu pochopíme, že se jedná o stejného člověka. Poté, co schoval víno do džbánu, aby o něm *kromě služebníka nikdo nevěděl*. Také se o Václavovi dozvídáme, že se staral o *opatření služeb božích*. Václav je také chválen, že z lásky k Bohu *práci služebníků podstupuje*, protože *i hrubou práci jako prostý sluha vykonával*.

Při zjevení smrti své babičky Ludmily své bližní oslovuje *milí přátelé a vy věrní služebníci*. V jedné chvíli se také Václav bojí o *služebníky boží*. Vraždu Ludmily si objednala Drahomíra, její snacha, a najala si k tomu také *služebníky*.

Poté, co Václav dovršil třinácti let a mohl začít vládnout, svolal si své přátelé a věrné (zde žádná zmínka o služebnících) a říká jim, že se chce *službě boží oddati*.

Legenda pokračuje plánováním Boleslava, jak zavraždí svého bratra. Pomáhali mu s tím *ohavně smělí služebníci*. Pozval Václava do Staré Boleslavi, přičemž *služebníkům nařídil*, aby připravili velikou hostinu. Václav je při hostině *varován opatrností služebníka*, co se Boleslav chystá udělat. Celou noc Václav probděl a s vědomím toho, co na něj Boleslav chystá, se vypravil na *ranní služby boží*. Potkává bratra a povídá mu, jak mu a jeho věrným včera *dosti příjemně posloužil*. Na to ho Boleslav sekl dvakrát do hlavy, když se napřahoval potřetí, tak mu meč vypadl a Václav si ho vzal. Nechtěl ale, aby Boleslav zemřel jeho rukou, a vrátil mu meč, aby udělal, co musí. Čtvrtou ranou se Boleslavovi povedlo

⁸⁹ Odlišnosti v překladech jasně svědčí o tom, že nejsme až do současnosti se stoprocentní jistotou určit, kdy středověký autor psal o službě a kdy o otroctví. Nežřídka proto vycházíme ze širších významových kontextů. Musíme si také uvědomit, že řadu textů známě až z pozdějších přepisů, tedy z doby, kdy otroctví v Čechách už neexistovalo. Přepisovači mohli původní prameny bezelstně upravit.

⁹⁰ FRB I, s. 152, s. 153, s. 154, s. 155, s. 157, s. 158, s. 159, s. 160, s. 161, s. 163.

rozrazit Václavovi hlavu a zavolal si na pomoc své *soudruhy*, kteří pobodali Václava skrz naskrz.

Tělo bylo pochováno vedle kostela. Když poté začal vládnout Boleslav, tak Václavovy *důvěrné jeho služebníky* také nechal zabít. Po umučení Václava se někteří *služebníci* snažili umýt krev, která byla všude kolem, ale druhý den tam byla zase.

3.2.5. Vavřincova legenda – Laurentiova legenda, Utrpení svatého Václava

Tato legenda je opět psaná latinsky a pochází z 10., nebo 11. století. Popisuje život a mučednickou smrt knížete svatého Václava. Jejím autorem je Laurentius/Vavřinec, což byl mnich benediktinského kláštera Monte Cassino.⁹¹

V překladu od Josefa Truhláře můžeme najít tyto pojmy: *ústý je mými sluha pán, jež zajisté jest modloslužba, ztrativ vlastního otce službě všemohoucího, služebníkem Kristovo, král sluhy, žádost služebníka svého, v dům sluhy svého, otrok jest hříchu, v poměrech služebných žijících, obyčeje pánům svým sloužil.*⁹²

Tato legenda je rozdělena do několika čtení. První zmínku o službu můžeme najít ve čtvrtém čtení. Václav se vracel domů ze křtu, kde mu kněz řekl, že *ústý jeho mými sluhů pán bůh*. Také tu můžeme najít slovo *modloslužba*.

V šestém čtení se píše o muži: *muž páně ztrativ vlastního otce službě všemohoucího pána*. V sedmém čtení se také píše o muži, který říká, že *kdyby se lidem líbiti chtěl, služebníkem Kristovým by nebyl*.

Ve Vavřincově legendě je kníže označen jako *král*. *Král sluhy* navštívil sídlo svého bratra, kam byl pozván. Bratr chtěl urovnat všechny spory, a tak král hodlal *vyslyšeti žádost služebníka svého*, vešel do jeho domu. Stalo se ve svátek svatého Kosmy a Damiána. A tak král v *dům sluhy svého* vešel.

Bratr je zde nazývá *sluhou pekla* a je tázán, zda to všechno dělá jen pro královské křeslo a proč zlu takto podléhá. Podle evangelia poté *otrokem jest hříchu*. Poté jsou společně na hostině a ráno se potkávají před kostelem. Zde nenajdeme žádnou zmínku o tom, že bratr králi včera dobře posloužil a ani Boleslavovo volání svým věrným mužům na pomoc.

Co se týče zázraků, dočteme se zde o muži, který žil v *poměrech služebných* a podle zvyku svým pánům šest dní *sloužil*. Jeho žena kradla proso a byly ji za to uříznuty prsty. Když se však modlila u svatého Václava, byla uzdravena. Také autor píše o muži, kterému

⁹¹ NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 44.

⁹² FRB I, s. 171, s. 172, s. 173, s. 174, s. 175, s. 176, s. 180.

spadla pouta, nicméně není tu ani zmínka o tom, že by za to dával do služby boží svého syna.

3.3. LUDMILSKÁ LEGENDA

3.3.1. Fuit in provincia Bohemorum

Fuit in provincia Bohemorum (Byl v zemi české) je latinsky psaná legenda o svaté Ludmile⁹³. Pojmenovaná je podle počátečních slov (=incipit), protože původní název se nedochoval. Svatá Ludmila byla manželkou prvního doloženého knížete Bořivoje, matkou knížete Vratislava I. a babičkou svatého Václava. Byla první svatou na českém území. Hlavní téma legendy je její život, křesťanská víra a mučednická smrt na Tetíně, kterou si objednala její snacha Drahomíra. Vrahové byli Tunna a Gommon, patrně Varjagové.

Doba vzniku legendy není přesně známá, datuje se od 10. až do 12. století. Není známo, zda ona byla předlohou pro *Kristiánovu legendu* nebo naopak. Nebo jestli měla obě díla společnou předlohu, ze které vycházela.

V této legendě najdeme jen motivy služby boží, ale i tak jsme se rozhodli je do díla zakomponovat, protože Ludmila byla velmi zbožná žena a celý život zasvětila službě Bohu. Motivy, které se objevují v textu: *že služebnice boží, svobodně bohu sloužiti, sloužil mši svatou.*⁹⁴

3.3.2. Rozbor motivů služby

Ludmila byla manželka knížete Bořivoje, který byl ještě pohanem. Ludmila měla být v mládí ochotnou uctívačkou model, ale po sňatku s Bořivojem také konvertovala ke křesťanství a oba přijali křest svatý.⁹⁵ Měli spolu celkem tři syny a tři dcery. Bořivoj zemřel celkem mladý a po něm nastoupil na knížecí stolec nejstarší syn Spytihněv. Ten však brzy po nástupu na trůn také umírá a vlády se ujímá Vratislav. I Vratislav zemřel mladý, a proto se vlády ujala jeho manželka Drahomíra. *Služebnice boží Ludmila* se jí ale znelíbila a chtěla se jí zbavit. Ludmila její snahy prohlédla a prosila ji, že nechce vládnout, jen ať jí dovolí *svobodně bohu sloužiti*.

Ludmila přesídlila na Tetín a stále konala dobré skutky. Předpokládala ale, co se stane, a tak si nechala povolat kněze Pavla, *aby za ni sloužil mši*. Po setmění se opravdu k ní

⁹³ Na portrét svaté Ludmily se můžeme podívat v [příloze č. 4](#).

⁹⁴ FRB I, s. 144–145.

⁹⁵ FRB I, s. 144. Zdůrazněním motivů modloslužby chtěl patrně hagiograf hyperbolizovat jedinečnost a složitost konverze ke křesťanství.

dostali vrahové. Chtěla po nich, aby ji sťali, toužila po prolítí krve a po mučednické smrti. Její přání nebylo vyslyšeno a vrahové ji zardousili provazem.

3.4. VOJTĚŠSKÉ LEGENDY

Vojtěšské legendy jsou souborem legend o svatém Vojtěchovi. Svatý Vojtěch⁹⁶ byl druhý pražský biskup, který pocházel z rodu Slavníkovců. V zahraničí je znám pod biřmovacím jménem Adalbert. Datum jeho narození není známé, ale narodil se kolem poloviny 10. století. Základní vzdělání mu poskytl kněz v Libici a poté pokračoval ve studiu v Magdeburku. Poté, co se vrátil zpět do Čech se stal pomocníkem prvního českého biskupa Dětmara. Po jeho smrti se stal druhým českým biskupem.

Jak by se dalo očekávat, byl šířitelem křesťanské víry a celý svůj život věnoval problémům v církvi, jako obchodu s otroky, mnohoženství a alkoholismu. Během svého biskupství podnikal také cesty po Evropě, ze kterých přivedl skupinu italských mnichů a v roce 993 založil první mužský klášter – Břevnovský klášter.⁹⁷

V roce 994 se rozhodl opustit Čechy definitivně, stalo se tak po vyvraždění jeho rodu, Slavníkovců. Vydal se do pohanského Pruska. Při misijní činnosti byl ale zajat a v roce 997 rituálně zavražděn pohany. Díky svojí smrti při šíření křesťanství je považován za mučedníka.

Jeho ostatky od Prusů vykoupil polský kníže Boleslav Chrabrý a uložil je v katedrále ve Hnězdně. Do Čech je přenesl zpět až „český Achilles“ Břetislav I. v roce 1039. Dnes jsou uloženy v katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze.

Za svatého byl prohlášen už v roce 999 papežem Silvestrem II. na žádost Oty III.⁹⁸ Za svého patrona ho nepovažujeme pouze my, ale také Poláci, kteří mají vojtěšské legendy jako součást své středolatinšské literatury. Legendy jsou psané pouze latinsky, nenajdeme žádnou staroslověnskou. Ani autoři dvou nejstarších a nejznámějších legend, které budeme v následujícím textu rozebírat, nemají český původ. Nejspíše je to způsobeno Vojtěchovou orientací na Řím.⁹⁹

⁹⁶ Na podobiznu Vojtěcha se můžeme podívat v [příloze 5](#).

⁹⁷ K založení kláštera došlo po jeho prvním exilovém pobytu v Itálii, kdy opustil úřad i zemi.

⁹⁸ KRÁSL, František; JEŽEK, Jan. *Sv. Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter i úcta u lidu*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1898, s. 306.

⁹⁹ NECHUTOVÁ 2000, s. 52.

3.4.1. Legenda Canapariova

Jedná se o první hagiografické zpracování Vojtěchova života. Také je nazývána jako „Život první“ = *Vita prior* a má incipit *Est locus in partibus Germaniae*.¹⁰⁰ Za tvůrce legendy je považován Vojtěchův bratr Radim,¹⁰¹ který vytvořil určitý náčrtek, a ten byl poté dopracován Canapariem.¹⁰² Jan Canaparius, mnich římského aventinského kláštera, který byl označen za autora historikem Georgem Pertzem. Canapariovo autorství je však stále zpochybňováno, stejně jako nejsou jistí autoři u dalších redakcí, které vznikly na základě této legendy.¹⁰³

Legenda vznikla pravděpodobně v roce 999 a za iniciátora vzniku je považován Ota III. Vznikla tedy velmi brzy po mučednické smrti svatého Vojtěcha, když vezmeme v potaz, že zemřel v roce 997.¹⁰⁴

Ve Vojtěšských legendách už se budeme zabývat pouze motivem otroctví. Motivy služby boží se zde samozřejmě vyskytují také, ale abychom se zbytečně neopakovali, budeme sledovat pouze motivy otroctví.

Motivy, které jsme v textu našli, nejprve vypíšeme a poté je budeme uvádět v kontextu díla. Jedná se o překlad z latinského originálu od Josefa Truhláře: *třetí prodávání křesťanských zajatců a otroků, jež kupec žid kupoval; já jsem Ježíš Kristus, který prodán jsem byl a ejhle znova prodávají mě židům; Jsou-li prodáváni křesťané Židům, prodáván jest sám Kristus; v jichž srdcích otroctví d'ábelské zavládlo; mečem prodajného sluhy s'ata*.¹⁰⁵

V jistém kraji jménem Slavonie žil bohatý a věřící muž jménem Slavník. Vzal si za manželku ze stejného rodu, velmi počestnou a důstojnou ženu. Její jméno není v legendě prozrazeno. Oba jsou opěvováni nejrůznějšími ctnostmi. Dokonce je tu psáno, že manželství Vojtěchových rodičů bylo velmi vzácné manželství. Narodil se jim syn, kterého nechali pokřtít jménem Vojtěch. Rodiče ho zaslíbili Bohu poté, co novorozenci nadouvalo břicho. Rodiče byli velmi nešťastní, začali se modlit ke svaté Marii a přislíbili chlapce Bohu. Tímto odvrátili nemoc a chlapec byl opět zdravý.¹⁰⁶

¹⁰⁰ NECHUTOVÁ 2000, s. 53.

¹⁰¹ NOVÝ, Rostislav, SLÁMA, Jiří. *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1987, s. 118.

¹⁰² HOLINKA, Rudolf. *Svatý Vojtěch*. Brno: Brněnské tiskárny, 1947, s. 119.

¹⁰³ KRÁLÍK, Oldřich. *Filiace vojtěšských legend*, Praha: Academia, 1971. s. 43.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 53.

¹⁰⁵ FRB I, s. 244, s. 245, s. 253.

¹⁰⁶ FRB I, s. 235–236.

Když chlapec povyrosl, byl dán na křesťanské učení k arcibiskupu Adalbertovi. Po dobu učení dělal samé dobré skutky, obcházel chudé, nemocné a slepé. Velmi se snažil, aby byl ze všech žáků nejlepší.¹⁰⁷ Není známo, jak dlouho svatý Vojtěch studoval.

Poté co jeho učitel Adalbert vstoupil do císařských služeb, se Vojtěch odebral zpět domů. Po smrti biskupa Dětmara si Vojtěch oblékl hrubé roucho, nasypal si na hlavu popel a chodil od kostela ke kostelu. Dětmara si totiž v poslední modlitbě vyčítal, že byl příliš slabý a shovívavý v boji proti hříšníkům. Po smrti Dětmara musel být zvolen nový biskup a většina ze zainteresovaných se shodla na jmenování Vojtěcha do této pozice. Vojtěch prý vkročil do Prahy bosou nohou.¹⁰⁸

Po celou dobu, co byl biskupem, se snažil obracet lidi na křesťanskou víru. Byl zaměstnán ve dne v noci, navštěvoval například i lidi ve vězení atd.¹⁰⁹ Jednou mu dokonce nějaký lupič ukradl hedvábnou peřinu a všechno peří z ní vytrousil. Když Vojtěchův sluha chtěl začít pátrání, odpověděl mu, že to nejspíš udělal někdo, kdo to potřeboval.

Samozřejmě, že ne u všech lidí byl Vojtěch úspěšný. Byl mnohokrát svědkem toho, jak lidé jednali proti božím zákonům a páchali hříchy. V tu dobu se Vojtěch rozhodl, že by bylo lepší odejít. Měl k tomu několik hlavních důvodů: za prvé to bylo mnohoženství, za druhé manželství kněží a za třetí *prodávání křesťanských zajatců a otroků*.¹¹⁰ Kupovali je Židé za velké peníze, za které si je biskup nemohl dovolit vykoupit a darovat jim svobodu. Také ho navštívil ve snu Ježíš Kristus, který mu povídá: *... já jsem Ježíš Kristus, který prodán jsem byl; a ejhle znova prodávají mně židům*. Vojtěch nad jeho slovy dlouho přemýšlel a došel k závěru, že *jsou-li prodáváni křesťané Židům, prodáván jest sám Kristus, jehož jsme tělo a údy, skrze něhož se hýbáme a jsme*.¹¹¹ Jelikož jsou zde zmíněni jenom Židé, můžeme se domnívat, že církvi záleželo především na tom, aby nebyli prodáváni otroci právě jim. Nešlo jim o obchod s otroky jako takový.

Vojtěch se z Čech uchýlil rovnou do Říma, kde nařiká u papeže, že jeho slova o Bohu nepůsobí na ty, *v jichž srdcích otroctví d'ábelské zavládlo*.¹¹² Vojtěch si tedy myslí, že lidi ze scesti svedl d'ábel, má je ve svém područí a nabádá je k tomu, aby porušovali boží zákony.

¹⁰⁷ Hodně podobný popis můžeme najít i u svatého Václava a svatého Prokopa. Jedná se o klasickou součást legend.

¹⁰⁸ FRB I, s. 241.

¹⁰⁹ Opět se zde setkáváme s typickými topoi.

¹¹⁰ FRB I, s. 244.

¹¹¹ Tamtéž, s. 245.

¹¹² Tamtéž, s. 245

Z Říma se vydává Vojtěch rovnou do Jeruzaléma, aby navštívil Svatý hrob. Poté různě cestoval po Evropě a v roce 990 dokonce složil řeholní slib v benediktinském klášteře v Montě Cassinu.

Poté ho Boleslav prosil, aby se vrátil zpět do Prahy, přičemž mu sliboval, že dodrží všechno, co bude Vojtěch kázat. Bohužel sliby vyšly na prázdno. Vzal na milost jednu nevěrnou ženu, a ochraňoval ji a navrhoval, že bude postavena před soud a tam se rozhodne. Nakonec ji musel pod nátlakem vydat. A ona *mečem prodajného sluhy*¹¹³ za svou bezbožnost zaplatila smrtí. Vojtěch se z podobných důvodu rozhodl opět opustit Prahu a vydat se do Říma.

Vojtěch také dále pořádal své biskupské i misijní cesty, například do Mohuče a do Pruska. Přál si, aby se zde nobilita některých pohanských pruských kmenů nechala pokřtít. Na tuto misi se vydal se svým bratrem Radimem – Gaudentiem a dalšími. Doputovali k hradišti Cholin, aby kázali křesťanství. Obyvatelé jim doporučili odchod, protože byli pohané, a o křesťanství nechtěli ani slyšet. Protože Vojtěch a jeho družina neodešli, pouze se vzdálili od hradiště, byli přepadeni a český biskup byl zavražděn ránou do srdce. Poté oddělili Vojtěchovu hlavu od těla, které bylo hozeno do řeky. Smrt nastala 23. dubna v pátek.

3.4.2. Život svatého Vojtěcha

Autorem této legendy je Bruno z Querfurtu, saský šlechtic a magdeburský kanovník. Jednalo se Vojtěchova obdivovatele a následovníka, který byl také pověřen misíí mezi pohany. Dokonce také zemřel v Prusku roku 1009. Toto autorství je skutečně prokázáno. Autor při psaní čerpal nejspíš jak z *Canapariovy legendy*, tak i ze svědectví současníků.

Tato legenda vznikla ve dvou zpracováních – tzv. *Delší život = Vita longior a Kratší život = Vita brevior*. Nejčastěji je titulována incipitem *Nascitur purpureus flos*.¹¹⁴ Doba vzniku je kladena do začátku 11. století.¹¹⁵ Kromě Vojtěchova života a jeho misijní činnosti legenda podává svědectví o poměrech severně od Alp.

¹¹³ FRB I., s. 253.

¹¹⁴ NECHUTOVÁ 2000, s. 54.

¹¹⁵ NOVÝ, SLÁMA 1987, s. 149–150.

Líčení Vojtěchova života od Bruna směřuje k misii a mučednictví. Tam je položen hlavní důraz Vojtěchovy svatosti, není tam zidealizované jeho dětství, mládí a školní léta.¹¹⁶

I v této legendě se budeme věnovat už jenom motivu otroctví. Opět jsme použili překlad od Josefa Truhláře v edici FRB I.: *křesťanské zajatce prodávali nevěřícím a židům; aby pánům mnohým otročiti mohli; prodají ženy i děti.*¹¹⁷

První zmínky o otroctví najdeme také v části, kde je Vojtěch nespokojený s tím, jak se chovají křesťané, a hlavně duchovní v Čechách. Lidé si stále brali své pokrevní příbuzné a bylo tolerováno mnohoženství. Sami kněží se také ženili a Vojtěcha nenáviděli za to, že jim to zakazoval. Poslední z důvodů, proč se Vojtěch rozhodl Čechy opustit, byl tento: *křesťanské zajatce prodávali nevěřícím a židům.*¹¹⁸ Bruno z Querfurtu zde sice mluví o zajatcích, ale je jisté, že má na mysli otroky.¹¹⁹ Vojtěchovi se tedy obchod s otroky nelíbil a chtěl, aby ho zrušili. Oproti Canapariově legendě zde nejsou uvedeni jen židé, ale obecně nevěřící.

Poté se otroctví zmiňuje v době, kdy se Vojtěch vracel zpět do Prahy. Přišel k prvnímu pohraničnímu hradišti v neděli a viděl, že jeho obyvatelé nedodržují svátek.¹²⁰ Vojtěch přemýšlel o tom, že pouze *libovůle jim byla zákonem; jediného pána, jemuž sloužiti jest pravá vláda, nechtěli; k hanbě své, aby pánům mnohým otročiti mohli, ...* Lidé tedy stále páchali hříchy, které je vedly do věčné zkázy. Nechtěli vidět, kde je moudrost, život, světlo a mír.¹²¹ Zde nejspíše pojem *otroctví* byl použit přeneseně. Mohlo se jednat o dobrovolnou službu, kterou konali za nějakým účelem, pravděpodobně za tím stálo osobní obohacení.

Poslední zmínku najdeme v části, kdy se Vojtěch nachází v Prusku, aby přivedl pohany na křesťanskou víru. Vojtěch tam představuje svoji víru a cíle, kterých by chtěl dosáhnout, ale pohanům se to nelíbilo. Posmívali se jeho slovům, tloukli ho holemi a vyhrožovali mu smrtí, pokud neopustí jejich území. Prusové se obávali, že misionáři zničí jejich majetek a *prodají jim ženy a děti.*¹²² Na základě tohoto textu tedy můžeme říct, že otroky nebyly pouze muži, ale i ženy a děti byly ceněným zbožím.

¹¹⁶ NECHUTOVÁ 2000, s. 55.

¹¹⁷ FRB I., s. 275, s. 294.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 275.

¹¹⁹ Viz teoretická část – existence pražského trhu za vlády Boleslava I.

¹²⁰ Bruno ještě místo nekonkretizuje, ale v mladších literárních pramenech je pohraniční pevnosti již uváděna – mělo se jednat o hrad Plzeň, dnešní město Starý Plzenec (poloha Hůrka).

¹²¹ FRB I, s. 281.

¹²² Tamtéž, s. 294. Obavy byly jistě opodstatněné, protože ještě ve 13. a 14. století se do těchto oblastí a do Litvy podnikaly křížové výpravy (Přemysl Otakar II, Jan Lucemburský).

3.5. PROKOPSKÉ LEGENDY

V této části bych se ráda věnovala prokopským legendám. Tyto prokopské legendy jsou jediným historickým zdrojem, kde se můžeme dočíst o počátcích našeho slovanského křesťanství, jehož základy k nám přinesli Cyril a Metoděj. Dozvěděli jsme se z nich alespoň něco málo o slovanské vzdělanosti.¹²³ Prokop byl původně poustevník, který získal znalost slovanského písma neznámo kde. Byl také zakladatelem slovanského kláštera na Sázavě. Jednalo se o jediný slovanský klášter na našem území.

Už v roce 1204 byl Prokop papežem Inocencem III. prohlášen za svatého. Naskýtá se ale otázka, proč právě Prokop. Prokop byl totiž ženatý¹²⁴ a měl syna Jimrama, jak se můžeme dočíst z jeho životopisu, který byl předložen při kanonizaci. Pro autory legend, kteří tvořili nezřídka až po zavedení celibátu, nemusel být jeho rodinný svazek vzorem hodný následování. Z toho důvodu se při vzniku dalších mladších středověkých legend (13. a 14. století) snažili autoři tuto informaci zamlčet. Další věc, která se v Římě nejspíše nelíbila, bylo vyhnání nového opata, který měl nastoupit po smrti Prokopa. Z kláštera ho měl vyhnat sám duch Prokopa.¹²⁵

Legendy o Prokopovi jsou zpracovány ve čtyřech základních textech. Jedná se o staroslověnskou legendu a tři latinské legendy: *Vita minor*, *Vita antiqua* a *Vita maior*.¹²⁶ Pokud staroslověnská legenda existovala, vznikla pravděpodobně mezi lety 1061 a 1067. V této době se na Sázavě realizovalo slovanské písemnictví, takže můžeme předpokládat, že tato první legenda byla napsána slovansky.¹²⁷

Vita minor vznikla na počátku na 12. století, *Vita antiqua* poté asi až na počátku 13. století a vznik legendy *Vita maior* bývá nejčastěji kladen do první poloviny 14. století. Z této nejmladší legendy poté ještě vznikly dva české texty: *Veršovaná legenda česká o svatém Prokopovi*¹²⁸ z 14. století a *Prosaická legenda česká* z konce také 14. století.¹²⁹

¹²³ Jedná se především o slovanský klášter v Sázavě. Samozřejmě nesmíme zapomínat především na Kristiánovu legendu, která poprvé uvádí vazbu českého křesťanství na slovanskou Moravu.

¹²⁴ Žil v první polovině 11. století, tedy v době, kdy vstupovalo i vyšší duchovenstvo do manželských svazků (viz Kosmas ještě na počátku 12. století.).

¹²⁵ CHALOUPECKÝ, Václav. *Středověké legendy prokopské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 5–6.

¹²⁶ SOMMER, Petr: *Svatý Prokop (z počátků českého státu a církve)*, Praha: Vyšehrad, 2007, s. 138.

¹²⁷ CHALOUPECKÝ 1953, s. 34.

¹²⁸ Veršovaná legenda, ve které už najdeme několik vlasteneckých motivů, je součástí Hradeckého rukopisu.

¹²⁹ CHALOUPECKÝ 1953, s. 14.

3.5.1. Vita minor

Vita minor neboli *Menší legenda prokopská* byla nejspíše sepsána podle slovanské předlohy. Mladší legenda Antigua pak z největší pravděpodobnosti vycházela z jejího textu. Prolog je věnován Šebířovi, *biskupu svatého kostela Pražského jeho svatosti*.¹³⁰ Žádá ho o souhlas, zda může své dílo sepsat a o shovívavost při čtení. K Šebíři se obrací z toho důvodu, že opata Prokopa osobně znal a byl i na jeho pohřbu. Také píše, že jeho spolubratři ho opětovně žádali, aby sepsal o životě svatého Prokopa.¹³¹ Součástí prologu je také modlitba ke svatému Prokopu.¹³²

Legenda začíná Prokopovým popisem. Měl být vzdělán slovanským písmem vynalezeném samým Cyrila ve slovanském písmě. *Žil počestně a byl oddán pravé a čisté službě boží*.¹³³ Jen z lásky k Bohu odešel z domova, od manželky, majetků a usadil se na opuštěném místě. Usadil se v jedné opuštěné jeskyni, ve které prý žili čerti. Zde se dlouhou dobu modlil ke Kristu a působil jako zápasník boží. Chtěl, aby místo zůstalo skryto, ale jeho působení čím dál více pronikalo do podvědomí lidí. Prokop přijímal chudé, staral se o ně, a tak za ním chodili otrhanci a sirotci z celého kraje.¹³⁴

Z toho důvodu vystavěl chrám boží rodičky Marie a svatého Jana Křtitele. Nechal si u sebe několik bratrů a učil je podle otce Benedikta. Dále legenda vypravuje, že jednoho dne se chtěl jeho kázání zúčastnit muž, ale zůstal na druhé straně řeky. Začal se modlit a náhle se loďka sama odrazila od břehu a přijela k němu. Další muž, zřejmě duševně nemocný, byl k Prokopovi přiveden, aby ho uzdravil. Dábel ale na něho prý volal, proč ho vyhání. Sám Prokop se začal modlit, a i ostatní jeho bratři, aby muže zachránili. Po týdnu se dábel proměnil v černého ptáčka a vyletěl z úst toho nemocného muže.¹³⁵

Stále k Prokopovi chodili lidé z okolních vesnic a žádali ho o pomoc. On ale chtěl, aby se pověsti o něm nešířily. Takhle k němu například přišla slepá žena. Když se Prokop pomodlil k Bohu, byl ženě zrak vrácen. Jeho náboženská činnost se ale přece jenom dostala až ke knížeti Břetislavovi. Ten se rozhodl a Prokopa povýšil na opata. Jeho život byl nadále skvělý a blažený. Byl dokonce i schopen předpovídat budoucnost.¹³⁶

¹³⁰ KOLÁR, Jaroslav. *Středověké legendy o českých světcích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 167. Celý prolog, který je s největší pravděpodobně doslovným překladem slovanského textu z poloviny 11. století (po roce 1053), se dochoval až v rukopisu mladší legendy *Vita maior*. Ani jen z dochovaných rukopisů *Menší legendy* prolog neobsahuje.

¹³¹ KOLÁR 1998, s. 167–168.

¹³² Tamtéž, s. 169.

¹³³ Tamtéž, s. 171.

¹³⁴ Tamtéž, s. 171–172.

¹³⁵ Tamtéž, s. 174.

¹³⁶ Tamtéž, s. 177.

Podle legendy si o dva dny dopředu předpověděl svoji smrt. Zavolal si svého syna Jimrama a synovce Víta a pověděl jim to. Předpověděl i to, že po jeho smrti budou pronásledováni a vyhnáni ze Sázavského kláštera. Nabádá je ale, aby neztratili víru, protože po šesti letech se vrátí zpět. Po smrti Břetislava nastoupí Spytihněv, který je právě vyžene a po něm zase nastoupí Vratislav, který je povolá zpět.¹³⁷

Pětadvacátého března 1053 opat Prokop zemřel. Odebral se z tohoto světa, *z otroctví ke kralování*. Pohřeb byl v kostele boží rodičky Marie, který sám postavil.¹³⁸

Po smrti Prokopa byl zvolen opatem jeho synovec Vít. Poté se stalo to, co Prokop předpovídal. Vlady se ujal Spytihněv a se svými rádci začal přemýšlet, jak slovanské kněží se země vyhnat. Povedlo se jim to a opat Vít se svými bratry odešel do Uher. Spytihněv ustanovil opatem rodilého Němce. Když se však dostavil do chrámu, čekal tam na něj duch svatého Prokopa a varoval ho, aby odešel. Když neposlechl, začal ho bít berlou a opata vyhnal.¹³⁹

Poté, co nastoupil na trůn Vratislav, povolal zpět opata Víta a jeho věrné z Uher. Následně se dostáváme k zázrakům svatého Prokopa. Jeden z knížecích služebníků byl křivě obviněn, a proto se chtěl vyhnout rozsudku a vydal se cestou k Sázavě. Ale nemohl přejít přes řeku. Začal se modlit k Bohu a svatému Prokopovi, když náhle uviděl, jak v parném létě zamrzl kus řeky, po kterém mohl přejet na koni.¹⁴⁰

Dále se můžeme dočíst, jak uzdravil nemocnou ženu, vysvobodil ovčáka z pout nebo například zařídil, aby zloději byli chyceni a vrátili vše ukradené. Zachránil ženu od zkázy boží, když jí nechal vzkázat, aby se začala chovat, jak se sluší a patří. Jedné ženě také navrátil zrak.¹⁴¹

3.5.2. Vita antiqua

Legenda Antiqua vypráví o Prokopově vzdělání ve slovanském písmu a také o Prokopově odchodu na samotu u Sázavy. Někdy na rozhraní vlády knížete Oldřicha a Břetislava (Oldřich umírá roku 1034) byl založen klášter a Prokop byl ustanoven jeho prvním opatem.¹⁴² Kníže Břetislav ho poté prohlásil prvním opatem a založili zde klášter. Legenda líčí Prokopův život až do jeho smrti v roce 1053. Poté se věnuje odchodu jeho žáků

¹³⁷ KOLÁR 1998, s. 178.

¹³⁸ Tamtéž, s. 179.

¹³⁹ Tamtéž, s. 181–182.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 184.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 185–188.

¹⁴² Obvykle se uvádí rok založení 1032.

za vlády knížete Svyatopluka II. i jejich následnému návratu za knížete Vratislava II. Podle knížat, která se v textu vyskytují, dokážeme alespoň naznačit dobu vzniku. Vratislav se v roce 1085 stal králem, a to by autor určitě nezapomněl zmínit. Také legenda měla zcela jistě prolog, ve kterém se obrací na biskupa Šebíře. Můžeme ale říct, že nebyl tak schopným biskupem, aby se k němu odkazovali i po jeho smrti, můžeme tedy vznik datovat do života Šebíře, tedy někdy před rok 1067. *Legenda antiqua* končí vyhnáním mnichů ze Sázavy a jejich návratem. Je patrné, že autor už neví o druhém vyhnání v roce 1092.

Víceméně vše, co najdeme ve *Vita antiqua*, najdeme také ve *Vita minor*. Jediné, co není tak obsáhlé, jsou zázraky, které jsou ve *Vita antiqua* jen stručně parafrázovány. Rozdíly mezi oběma díly jsou téměř jen literární a stylistické.¹⁴³

Autorem *Vita antiqua* byl evidentně někdo z Prokopových žáků, mnich slovanského kláštera na Sázavě. Byl nejspíše národně uvědomělý, protože můžeme cítit jistou nelibost k latinskému a německému kněžstvu. Je také možné, že pocházel z oblasti Kouřimska, protože se zmiňuje o vzdálenosti Kouřimsko – Sázava a o kouřimských obyvatelích.¹⁴⁴

3.5.3. Vita maior

Vita maior začíná (jak již bylo vysvětleno) prologem k biskupu Šebířovi a poté obsahuje ještě jeden prolog. Dočteme se v ní o Prokopově rodině. Nejspíše měl více sourozenců a pocházel ze svobodné zemědělské vrstvy.¹⁴⁵ Již od dětství byl prý velmi zbožný a rozvážný. Zřejmě to ale souvisí s charakteristikou legend jako takových. Dále nám poskytuje informace o Prokopově vzdělání. Měl studovat na škole svatého Petra na Vyšehradě a měl tam být i kanovníkem. Nemůže to být ale pravda, protože tato vyšehradská kapitula byla založena až později.¹⁴⁶

¹⁴³ CHALOUPECKÝ 1953, s. 45–46.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 48.

¹⁴⁵ SOMMER 2007, s. 88.

¹⁴⁶ Lokace vyšehradského vzdělávání bývala zpochybňována, ale v posledních letech byly objeveny základy rozsáhlého kostela, jehož stavební podoba ukazuje na výchozí stavební prvky. Nedá se proto vyloučit, že Prokop studoval u neznámého slovanského kněze přímo na Vyšehradě. Samozřejmě mohl být vzdělán na jiném hradeckém centru, kde po pádu Velké Moravy přežívala slovanská vzdělanost; vzdělávat se mohl také přímo na Moravě, protože je dokázáno, že moravská vzdělanost, že po vpádu Maďarů na počátku 10. století nezánikla. Další variantou by mohla být latinská škola na Budči, kde se vzdělával také svatý Václav.

3.5.4. Rozbor motivů otroctví

V legendě o svatém Prokopovi¹⁴⁷ najdeme velice zajímavou formu zotročení, a to zotročení čerta/čertů. Kdo je to vlastně čert? V českém folklóru podoba čerta splývá s lidovým obrazem d'ábla. Jedná se o muže, který má rohy, drápy, ocas, kopyta a je chlupatý. Podle legendy právě Prokop prý s čerty zoral pole. Můžeme to spojit s tvrzením, že čert vlastně „orá“ s námi a snaží se nás podmanit, abychom dělali zlé věci. Čertu jde hlavně o to, aby nás oddělil od Boha. Lidé se právě nesmí nechat zatáhnout do mravně povážlivého počínání. Když se ale dostaneme do tíživé životní situace, záleží na tom, jak se k dané situaci postavíme a zda se nenecháme d'áblem zviklat a svést na špatnou cestu. Takže vlastně orat s d'áblem/čertem znamená přijímat vše, co nás potká, a to i všechno zlé. Čert to poté nemůže použít podle svého plánu a ve svůj prospěch.

Když proti čertu použijeme modlitbu a Bůh nám skrz ni pomáhá. Přeneseně řečeno si to můžeme představit s křížem, kterým svatým Prokop právě d'ábla popoháněl. Měl ho pořad u sebe ve své pravici a nikdy ho neodkládal a d'ábel byl proti němu bezmocný. Pokud si ale necháme d'áblem slibovat např. štěstí, zdraví, věčnost atd., vzdalujeme se Bohu.¹⁴⁸

Svatý Prokop se s d'áblem střetl u jeskyně na břehu Sázavy, kde poté vznikl klášter.¹⁴⁹ Díky své mravní síle se mu podařilo d'ábla přemoci, popoháněl ho křížem a vyoral brázdu (dnes zvaná *Čertova brázda*) od Černých Bud až do Chotouně.¹⁵⁰ Ve třetině cesty se jim zlomila *radlice* a čert ji musel vyměnit. V tom místě se nyní nachází ves Radlice. V půli cesty zase už čert nemohl a Prokop mu povídá, že zbývá ještě *dobrá půle cesty*. Dnes zde najdeme ves Dobré pole. Při čištění oradla poté čert ještě vysypal hlínu na zem a vznikla mohyla, které místní říkají *Homole*.¹⁵¹

¹⁴⁷ Na portrét svatého Prokopa se můžeme podívat v [příloze č. 6](#).

¹⁴⁸ Zápis z přednášky profesora Jana Hellera na Prokopských zastaveních v roce 2002 v Komunitním Centru sv. Prokopa v Praze.

¹⁴⁹ Jak Sázavský klášter dnes, se můžeme podívat v [příloze č. 7](#).

¹⁵⁰ Na kus cesty, kde Prokop s čertem údajně oral, se můžeme podívat na mapě v [příloze č. 8](#) a také na grafické znázornění toho, jak Prokop čerta popohání v [příloze č. 9](#).

¹⁵¹ SCHAUBER, Vera: *Rok se svatými*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 335–336. a dále také in: <https://www.ceskezvyky.cz/jak-sv-prokop-oral-s-certem-legendy-o-certove-brazde/>. Podobná vyprávění jsou s největší pravděpodobností až novověkého původu. Jedná se o vývoj lidových a náboženských pohledů na určitá toponyma i výrazné krajinné dominanty. Tzv. čertem vyoraná brázda je v současné době považována za pozůstatek středověké cesty.

3.6. KOSMOVA KRONIKA

Kosmova kronika je nejstarší česká kronika. Původní text byl napsán latinsky a jeho autorem je Kosmas,¹⁵² děkan pražské svatovítské kapituly. Kroniku sepsal nejspíš v letech 1119 až 1125 a je rozdělena do tří knih, přičemž první dvě obsahují předmluvy a ke knize třetí je psána omluva. Před začátkem se počíná prolog k proboštu Šebířovi.

Před knihou první je napsaná předmluva k mistru Gervasiovi. Kniha první obsahuje vysvětlení rozptýlení národů do různých končin po světě. Autor postupně přichází ke našim předkům a příchodu do Čech. Setkáváme se tu s vyprávěním starých pověstí českých, např. o Krokovi a jeho třech dcerách – Kazi, Tetě a Libuši. Od pověstí se dostáváme k doloženým knížatům počínaje Bořivojem. První kniha končí v roce 1035 smrtí knížete Jaromíra.

Poté následuje předmluva ke Klimentovi, opatu Břevnovského kostela. Ve druhé knize se dočteme o událostech od roku 1038, nástupu Břetislava I., až do roku 1092. Právě Kosmas píše o Břetislavovi jako *českém Achillovi*, který přenesl ostatky svatého Vojtěcha do Čech a nad jeho hrobem vydal *Břetislavova dekreta*.

Před třetí knihou je Kosmova omluva. Tato kniha je z doby Kosmovy přítomnosti a z toho důvodu je pro nás nejdůležitější a také nejpřesnější. Kniha končila v roce 1125 smrtí knížete Vladislava I. Dílo není dokončeno, protože Kosmas v tom roce zemřel.¹⁵³

I zde jsme se podrobněji věnovali pouze motivu otroctví. V knize jsme našli tyto pojmy: *pánovi, nikoli sobě, jest otrocká chudoba tíží; již budeme otroky mamonu poddanými; podle řádu naši země do otroctví; nesmí se žádnými penězi vykoupiti; křesťany nejen olupovati, ale i zajímati a zajaté jako hovada prodávati; ale i naše manželky a jejich dítky uloupili, co ti posílá již ne bratr, ale jaksi otrok tvůj; neboť nikomu nejsme ochotni tak rádi sloužiti jako tobě, našemu pánu; všecken dobytek i všechny otroky; jednak do otroctví uvedl; ve všem vás jako vlastní koupený otrok poslouchal? Kdo neslyší s hořkostí v srdci úpění kojenců a lkání ženy těhotné nebo manželky unesené od pohanů? kníže z vnuknutí milosti boží vykoupil křesťanské otroky ode všech Židů a nakázal, aby žádný křesťan u nich nesloužil; ani rozhněvaný pán proti otroku.*¹⁵⁴

V knize první při popisu vlády Boleslava I. můžeme najít první zmínky o otroctví. Zde Boleslav na smrtelné posteli obhajuje svoji peněžní reformu a nové mince. Říká, že *pánovi, nikoli sobě, jest otrocká chudoba tíží*. Nemluví se tu přímo o otroctví jako takovém,

¹⁵² Na podobiznu Kosmy se můžeme podívat v [příloze č. 10](#).

¹⁵³ KOSMAS 2012., 279 s.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 68, s. 73, s. 90, s. 95, s. 128, s. 141, s. 143, s. 171, s. 172, s. 185, s. 203, s. 209.

stejně jako v následujícím případě, kdy Bůh řekl: *Žádný nemůže dvěma pánům sloužiti. Nemůžeme sloužiti Bohu a mamonu. Již budeme otroky mamonu poddanými my, ...*¹⁵⁵

Téměř na konci první knihy se autor věnuje Břetislavovi a jeho nové manželce. Vydávají se Moravu, protože právě toto území dostal od svého otce. Před tím ale odtud musel vypudit Poláky, *z nichž mnoho zajatců, spoutaných vždy po stu v řadách, dal prodati do Uher a ještě dále. Po smrti Boleslava II. totiž Poláci opanovali jak hrad Prahu, tak i celou Moravu.*¹⁵⁶ Zde můžeme zřejmě najít klasický příklad o otrocích. Sice se zde mluví o válečných zajatcích, ale přesně odtud kníže otroky získával. Otroci se tedy prodávali do Uher a dále možná na Blízký Východ. Počet otroků, jak nám tu autor uvádí – *po stu v řadách* – je zde zřejmě použit v nadsázce.

Druhá kniha pokračuje Břetislavovou vládou. Při výpravě do Polska chtěl přinést ostatky svatého Vojtěcha do Prahy. Tehdy se svatý Vojtěch zjevil se snu biskupu Šebířovi a řekl mu, že tělo si můžou vzít, pokud napraví své hříchy. Břetislav tedy promluvil před svatým hrobem o tom, že by každý muž měl mít jen jednu ženu. Pokud by mezi nimi poté vznikl nějaký svár, tak ten, co ho způsobil, *by nebyl uváděn podle řádu naší země do otroctví, nýbrž spíše, jak neoblomně káže naše nezměnitelné rozhodnutí, budiž odveden, ať je to jakákoliv osoba, do Uher a nesmí se žádnými penězi vykoupiti nebo do naší země vrátiti, aby se hlízami jedné ovečky nenakazil celý ovčinec Kristův.*¹⁵⁷ Zde je Kosmou přímo zmíněn jakýsi zákon. Teoreticky by se mohlo jednat o něco podobného jako *Zákon sjudnyj ljudem*,¹⁵⁸ protože v něm se s otroky počítalo v běžném životě, jak jsme si ukázali v rozboru právních textů v této práci. Je zajímavé, že církvi zde otroctví nevadí, dokonce ho schvaluje jako trest.

Při odchodu zpět do Čech jsou zde popsány všechny poklady, které si Břetislavova družina přinesla. Na konci tohoto výčtu se píše, že *za nimi se ubíral nesčíslný zástup urazených mužů, kteří měli ruce spoutány železy a hrdla ukována v řetězy.* V té době ale již probíhala christianizace Polska, takže byli obviněni z toho, že prodávali křesťanské otroky: *Neboť velikým hříchem křesťany nejen olupovali, ale i zajímali a zajaté jako hovada prodávati; ...*¹⁵⁹

¹⁵⁵ KOSMAS 2012, s. 60, s. 68.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 73.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 90.

¹⁵⁸ O zákoníkách v českém knížetství nemáme žádné informace.

¹⁵⁹ KOSMAS, s. 95.

V druhé knize a třicáté páté kapitole se dočteme o knížeti Vratislavovi a jeho bratru Konrádu Otovi, kteří bojovali proti markrabímu východní marky Leopoldovi. Setkali se proti sobě na otevřeném poli. Markrabě promlouvá ke svým mužům a mimo jiné jim říká, že *a nejen statky, ale i naše manželky a jejich děti uloupili, ...*¹⁶⁰ Jako váleční zajatci se tedy nejspíše braly i ženy s dětmi, které mohly pracovat na lehčích pracích, například v domácnosti.

Ke konci druhé knihy se také dočteme o Virpirk, o choťi Konráda, která se postavila králi a pověděla mu, že jeho bratr raději jde do vyhnanství do Řecka, než aby ho vinil z bratrovraždy. Pokračuje větou: *Ano, přijmi raději, co ti posílá již ne bratr, ale jaksi otrok tvůj.*¹⁶¹ Obměkčila srdce krále a ten se svým bratrem uzavřel mír.

V následující kapitole se Břetislav II. neúspěšně pokusil táhnout na Prahu. Po neúspěchu píše Kosmas o jeho věrných toto: *I nemeškali a sebrali všečen dobytek i všechny otroky, a přes dva tisíce bojovníků odtáhlo s knížetem Břetislavem ke králi panonskému.*¹⁶² Otroci zřejmě nebyli jen na prodej, ale knížata si je také mohla nechávat a používat je podle svých aktuálních potřeb.

V knize třetí Kosmas píše o roku 1108, kdy se knížeti Svatoplukovi narodil syn. Svatopluk ho poslal ke králi Jindřichovi, aby ho pokřtil svým jménem. Jindřich tak odpustil Svatoplukovi dluh, který u něj měl, ale zavázal se mu, že s ním Svatopluk pojede na výpravě proti Uhrům. Dále text pokračuje takto: *Neboť na prosbu některých Němců se rozhodl táhnouti tam, aby pomstil zavraždění poutníků jeruzalémských, jež onen národ v své krutosti jednak mečem zahubil, jednak do otroctví uvedl.*¹⁶³

Dále Kosmas psal o bojích o český trůn. Kolem roku 1100 se totiž na našem území vystřídal mnoho knížat. Jedním z nich byl například i Bořivoj II., který slíbil oddanost německému králi Jindřichu. Jelikož Bořivoj přišel o život, ptal se Svatopluk: *Čím však se provinil můj bratranec Bořivoj, jenž panoval pod vaší mocí a ve všem vás jako vlastní koupený otrok poslouchal?*¹⁶⁴

Když na našem území vládl kníže Vladislav, dostali se Poláci až k řece Labe. Připravili lest a tvrdili, že nechtějí loupit a zabíjet, že chtějí jen usmířit bratry. Vladislav jim uvěřil, přebrodlil řeku na druhou stranu a Poláci začali loupit a pálili vsi. Vladislavovi bojovníci

¹⁶⁰ KOSMAS 2012, s. 128.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 141.

¹⁶² Tamtéž, s. 143.

¹⁶³ Tamtéž, s. 171.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 172.

začali ztrácet víru, tak k nim Vladislav pronesl motivační řeč, která končila těmito větami: *Kdo neslyší s hořkostí v srdci úpění kojenců a lkání ženy těhotné nebo manželky unesené od pohanů? Kdo by potlačil pláč, když by viděl, jak jsou jeho nemluvnátka zabijena jako bečící beránci nebo rvána od prsu matčina?*¹⁶⁵ Tady tedy není vyloženě zmínka o otroctví, ale dočteme se o pohanských ženách a dětech, které byly unesené. Můžeme v nich vidět právě ty válečné zajatce, kteří poté byli na pražském trhu prodáváni.

Za vlády Vladislava žil ve městě Žid jménem Jakub Apella, který měl velmi vysoké postavení (nejspíše zemský správce). Kosmas ho nazývá synem d'ábla, a že dělá zle křesťanům, přímo *hrozné peklo pro lid křesťanský*. Jakub Apella byl obviněn z toho, že dal v noci rozbořit oltář v původní židovské synagoze, která ale v té době už byla využívána jako křesťanský kostel. Zbytky z oltáře hodil do záchodu. Vladislav ho proto nechal zavřít do vězení a Židé ho museli vykoupit. Poté *kníže z vnuknutí milosti boží vykoupil křesťanské otroky ode všech Židů a nakázal, aby žádný křesťan u nich nesloužil*.¹⁶⁶ Záminka pro zatčení byla nejspíše falešná, Vladislav chtěl po Židech získat co nejvíce peněz.¹⁶⁷

Poslední zmínku o otroctví v této kronice najdeme v textu o knížeti Soběslavovi. Kosmas zde psal o muži, knězi Benediktovi, kterému Bůh slíbil, že už nikdy nemůže mít žádnou ženu. Po několika letech ale dostal kněz jakési pokušení. Tak si natrhal kopřivy, poté se svlékl a švihal se kopřivami, aby zapomněl na ty zlé myšlenky. Byl na sebe tak rozzlobený, jako nebývá *ani rozhněvaný pán proti otroku*.¹⁶⁸

¹⁶⁵ KOSMAS 2012, s. 185.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 203.

¹⁶⁷ CHARVÁT, Petr. Pražští Židé a první křížová výprava. In: *Archaeologia historica* roč. 34. 2009, s. 837.

¹⁶⁸ KOSMAS 2012, s. 209.

ZÁVĚR

Tématem diplomové práce bylo otrokářství a přesídlování ve starší české literatuře. Práce je rozdělena do tří kapitol. První kapitola se věnuje otrokářství jako takovému, jeho definici a základním pojmům. Dále jsme sledovali, jakým způsobem se vlastně mohl člověk stát otrokem a zda bylo možné se vykoupit. V Čechách samozřejmě nemůžeme mluvit o masivním zotročování jako ve starověkých orientálních despociích. Zdrojem otroků byly převážně válečné operace v pohanských zemích. V této kapitole jsme se také zabývali Židy, protože ti zřejmě hráli v obchodu s otroky důležitou roli. V 10. a 11. století vlastnili obrovský majetek. Právě v té době existoval na našem území tzv. pražský stát, v jehož čele stála Praha jako důležitá součást obchodní cesty. Tento stát vzniká zásluhou Boleslava I. Díky svědectví Ibrahima ibn Jáкова víme, že se zde nacházel pražský trh. Podle Třeštíkovy teorie mohlo městem projít okolo třiceti tisíc otroků. Město na nich velice bohatlo a tato doba by mohla být nazvána zlatou dobou českého středověku. Jednalo se však pouze o pohanské otroky.

V druhé kapitole jsme se teoreticky zabývali přesídlováním. S přesuny různých národů a kmenů se setkáváme už od pradávna. Nejčastěji chodili lidé pěšky a pokud měli velký náklad, používali vozíky nebo tažná zvířata. Motivů pro cestování bylo mnoho, nejčastěji se však jednalo o obchodní a náboženskou motivaci. Lidé cestovali k různým cílům, velmi často ke Svatému hrobu, na poutní místa nebo k hrobům mučedníků. V té době bylo také osidlováno nové území. Kosmas například píše o Břetislavově dobytí hradu Hedeč, kdy se jeho obyvatelé chtěli dobrovolně přesunout do Čech. K osidlování nových území vedl nárůst počtu obyvatel. Celý tento proces nazýváme kolonizace. Do této kapitoly jsme zařadili také zakládání vesnic a měst. Měštům se zde věnujeme podrobněji, rozebíráme jejich vznik, správu a také mimořádná práva.

Co se týče třetí kapitoly, rozebrali jsme středověké texty, abychom zjistili, zda se v nich nacházejí motivy otroctví. Začali jsme právními památkami. Nejstarší právní památkou na našem území je *Zákon sudnyj ljudem*. Zde se dozvídáme o otrocích a převážně otrokyních. Jelikož se jedná o zákoník, jsou zde právě motivy prodávání, kupování a propouštění otroků. Často jsou tam také řešeny problémy mezi pánem a otrokyněmi. Další památkou je *Staroslověnský penitenciál*, ve kterém se také píše o otrokyních, o jejich smilstvu s pány, a pokud se stalo, že tato otrokyně otěhotněla,¹⁶⁹ tak také o jejím propuštění na svobodu.

¹⁶⁹ Předpokládáme, že bylo smilstvo spíše vyvoláváno především mužskou libovůlí, z pozice pána vůči otrokyni.

Nejdelší částí této kapitoly je rozbor svatováclavských legend. O svatém Václavovi, jakožto patronu české země, bylo napsáno několik legend, jak staroslověnsky, tak latinsky. Pracovali jsme například s *I. staroslověnskou legendou*, s *Crescente fide christiana*, *Kristiánovou legendou* nebo *Gumpoldovou legendou*. V této části jsme našli motivy otroctví i služby. Většinou se jedná o službu boží. Rozhodli jsme se, že i rozbor těchto textů v práci necháme, protože tato problematika je velmi typická pro období vzniku legend. Služba boží je vnímána jako cnost, dnes to ale můžeme vidět jako specifický způsob otročení, který byl v minulosti naprosto běžný, aniž by si to lidé uvědomovali. Těmto motivům jsme se věnovali také u svaté Ludmily, která celý svůj život zasvětila službě Bohu.

Dalším světce, kterému jsme se věnovali, je Vojtěch. Vojtěch pocházel z rodu Slavníkovců a byl jmenován druhým pražským biskupem. Pracovali jsme se dvěma zpracováními – s *Canapariovou legendou* a legendou od Bruna z Querfurtu. V těchto legendách jsme hledali už jen motivy otroctví. Vojtěch vystupoval proti obchodu s otroky, který se realizoval na pražském trhu. To byl také jeden z důvodů, proč se rozhodl Čechy opustit. Dokonce se Vojtěchovi zjevil Ježíš Kristus, který mu pověděl, že stejně jako prodali jeho, tak teď prodávají křesťany Židům. Církev se v té době stavěla především proti zotročování křesťanských zajatců a obchodování s nimi.

Poslední legendy, které jsme zpracovávali, se týkaly svatého Prokopa. Prokop byl původně poustevník, který se usídlil na Sázavě a praktikoval tam slovanskou liturgii. Blíže jsme se podívali na zpracování jeho života v legendách *Vita minor*, *Vita antiqua* a *Vita maior*. Hlavní motiv otroctví se uplatňuje při zotročování čertů. Prokop se musel s čerty utkat při obývání Sázavy. Krátce jsme se zamysleli i nad problematikou toponym a lidových pověstí.

Nejvíce motivů otroctví však najdeme v *Kosmově kronice*. Jedná se o nejstarší českou kroniku, která je ale psaná latinsky. Najdeme tu převážně zmínky o zajímání válečných zajatců, kteří se poté prodávali do různých oblastí Evropy.¹⁷⁰ Kosmas píše, že ruce měli spoutány železy a na hrdlech řetězy. V *Kosmově* díle se ale objevuje strach pohanů z toho, že jim zabaví půdu a prodají ženy a děti. V pasážích o vládě krále Vladislava I. také najdeme motiv vykoupení otroků – za peníze, které dostal za propuštění Jakuba Apelly, vykoupil křesťanské otroky od všech Židů.

¹⁷⁰ Podle svědectví vojtěšských legend byla část otroků transferována až do arabských oblastí Pyrenejského poloostrova, možná i do severní Afriky.

V legendách, a hlavně v *Kosmově kronice*, je jasně prokázán institut otroctví, znevolňování a obav pohanů, že jim budou prodávány ženy a děti. Tyto informace jsou sdělovány jako běžná věc té doby. Ale samozřejmě informace v nejstarších legendách ani kronikách nemůžeme zveličovat a chtělo by to podrobnější sondu do latinské terminologie.

RESUMÉ

The thesis *Slavery and Resettlement in Older Czech Literature* is mainly focused on the analysis of legends and chronicles. There were analyzed the legends of St. Ludmila, St. Wenceslas, St. Adalbert and St. Procopius, and further the *Chronicle of Cosmos (Chronica Boemorum)*. The motifs of slavery and resettlement were examined in these texts.

The first chapter deals with slavery, its definition and basic concepts. It is mainly focused on the forms of slavery in Bohemia 9th and 10th centuries. Slaves were considered to be an extremely valuable property at that time. They were mostly pagans and were acquired from war expeditions. Based on the evidence, we assume that the slave trade was partially controlled by Jews and the marketplace was located in Prague. Prague thus played an important role at the beginning of the 10th century.

The second chapter deals with resettlement. Two large waves within the Migration Period are mentioned here. The chapter further focuses on the transportation methods and the motives that led to resettlement. State-building motivation showed to be the most frequent. At the turn of the 11th and 12th centuries, the population began to grow and it was necessary to find new territory. This process is called colonization. It was closely related to the creation of villages and towns, also discussed in this chapter.

The last chapter presents the analysis of specific pieces of work. Firstly, the legal documents, (*Zakon sudnyj Ljudem* and the *Penitential*), were evaluated. Secondly, the St. Wenceslas legends were analyzed in detail. They include the motifs of slavery as well as the service to God. These motifs can be found also in St. Ludmila legend. In case of further evaluated St. Adalbert and St. Prokop, we observe only the motif of slavery. However, the most evidence of slavery can be found in the *Chronicle of Cosmos*. Based on this evidence, we can prove the existence of slaves in Bohemia until the 12th century.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BLÁHOVÁ, Marie, *Možnosti a formy cestování ve středověkých Čechách a jejich odraz v soudobé historiografii*. In: BOBKOVÁ, Lenka, NEUDERTOVIÁ, Michaela (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*. Sborník příspěvků z konference konané 6.–8. 9. 1994 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem, 1995.

FILIPEC, Josef a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2007.

FONTES RERUM BOHEMICARUM I. Tom. I.1. Vitae sanctorum. Emler, Josef (ed.). Praha: 1873.

HÁSKOVÁ, Jarmila: *České mince v době románské. K ikonografii českých denárů 10.–12. století*. Cheb 1975.

HOFFMANN, František. *České město ve středověku: život a dědictví*. Ilustroval Gustav KRUM. Praha: Panorama, 1992.

HOLINKA, Rudolf. *Svatý Vojtěch*. Brno: Brněnské tiskárny, 1947, s. 119.

CHALOUPECKÝ, Václav. *Středověké legendy prokopské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.

CHARVÁT, Petr. *Pražští Židé a první křížová výprava*. In: *Archaeologia historica* roč. 34, 2009.

J. ŠTĚPKOVÁ, *Dínár-kinšár Ibrahíma b. Jakúba a jeho kupní síla*, Numismatické listy 10, 1955.

KELLER, Hagen. *Otoni. Jindřich I. Ptáčník, Ota I., II., III., Jindřich II*. Praha: Vyšehrad, 2004.

KOLÁR, Jaroslav. *Středověké legendy o českých světcích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Přeložil Karel HRDINA, přeložil Marie BLÁHOVÁ. V Praze: Československý spisovatel, 2012.

KRÁLÍK, Oldřich. *Filiace vojtěšských legend*, Praha: Academia, 1971.

KRÁSL, František; JEŽEK, Jan. *Sv. Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter i úcta u lidu*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1898.

KRISTIÁN, LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, ed. *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. 2.vydání. Praha: Vyšehrad, 2012.

KUBÍN, Petr. *Znovu o Kristiána*. In: *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60.narozenin Josefa Žemličky*. Praha 2007.

- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Svazek II. Praha: Libri, 2006.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000.
- NOVÝ, Rostislav, SLÁMA, Jiří. *Slavíkovci ve středověkém písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1987.
- OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Jinočany: H & H, 2003.
- Ottův slovník naučný
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha: Sefer, 2001.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2015.
- SCHAUBER, Vera: *Rok se svatými*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.
- SOMMER, Petr: *Svatý Prokop (z počátků českého státu a církve)*, Praha: Vyšehrad, 2007.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *České dějiny*. V Praze: Jan Laichter, 1938.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Academia, 2015.
- ŠUSTA, Josef. *Otroctví a velkostatek v Čechách*. In: *Český časopis historický*, Praha: Bursík a Kohout 5, č. 1, 1899.
- ŠVÁB, Miloslav. *Přehled dějin starší české literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- TŘEŠTÍK, Dušan "Veliké město Slovanů jménem Praha". Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000: na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců, vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha: Lidové noviny, 1997.
- VAŠICA, Josef. *Literární památky epochy velkomoravské: 863-885*. Praha: Vyšehrad, 2014.
- VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: EPOCH, 2003.
- VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006.
- WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst: život veřejný v XV. a XVI. věku*. V Praze: Nákladem Matice české, 1892.
- ZACHOVÁ, Jana. *Legenda Wolfenbüttelského rukopisu*. Praha: Filosofia, 2010.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí: (1034-1198)*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

INTERNETOVÉ ZDROJE

165/1930 Sb. Úmluva o otroctví [online] ASPI, ©2023 [cit. 12.6.2023]. Dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/5111/1/2/umluva-c-165-1930-sb-o-otroctvi>

Crescente fide christiana [online] Česká čítanka, ©2023 [cit. 12.6.2023]. Dostupné z <http://texty.citanka.cz/prlegendy/11-6.html>

Gumpoldova legenda [online] Křesťanská orthodoxie, ©1997 [cit. 12.6.2023]. Dostupné z <http://www.orthodoxia.cz/dejiny/gumpold-zivot-vaclava.html>

Jak svatý Prokop oral s čertem [online] České zvyky, tradice a pranostiky ©2023 [cit. 12.6.2023]. Dostupné z <https://www.ceskezvyky.cz/jak-sv-prokop-oral-s-certem-legendy-o-certove-brazde/>.

Otroctví [online] Příruční slovník jazyka, ©2007-2008 [cit. 12.6.2023]. Dostupné z: https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=otroctv%C3%AD&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=otrok&ps_startfrom=0&ps_numcards=359&numchange=no¬_initial=1

Všeobecná deklarace lidských práv [online] Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, ©2023 [cit. 12.6.2023]. Dostupné z: [Vseobecna deklarace lidskych prav.pdf \(mzv.cz\)](https://www.mzv.cz/vseobecna_deklarace_lidskych_prav.pdf)

Výklady slov [online] Naše řeč, Ústav pro jazyk český, ©2011 [cit. 12.6.2023]. Dostupné z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4248>

ПРÍЛОHY

Пříлоha č. 1 Rozsah Boleslavovy říše.

zdroj: https://is.muni.cz/el/phil/jaro2017/AEA_16/um/54995610/Trestik_otroci.pdf?lang=cs,

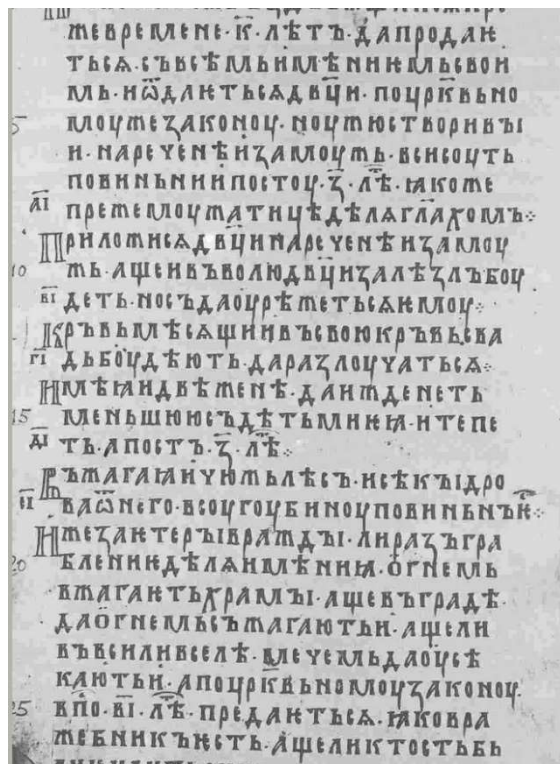
str. 51

Rozsah „říše“ Boleslava I.

Пříлоha č. 2 Zákon sudnyj ljudem

zdroj: https://www.msmt.cz/photo_formats/1-2-1-zakon-sudnyj-ljudem-jpg?format=4&retUrl=http%3A%2F%2Fwww.msmt.cz%2Fphoto_full%2F1-2-1-zakon-sudnyj-ljudem-jpg%3Fid_album%3D328

Příloha č. 3: Svatý Václav na koni.

zdroj: <https://cesketradice.cz/sv-vaclav-zivot-a-legenda/>

Příloha č. 4: Svatá Ludmila.

Zdroj: https://cs.wikipedia.org/wiki/Svat%C3%A1_Ludmila

Příloha č. 5: Svatý Vojtěch na obrazu Jana Očka z Vlašimi.

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Vojt%C4%9Bch>

Příloha č. 6: Svatý Prokop.

Zdroj: https://cs.wander-book.com/jak-sv-prokop-oral-s-certem-z21840.htm?fbclid=IwAR2bJ_RtMWhj8t9bElJqHh8iJMiQVARqFGuMIAfauaDDw5ucIQ3vaFTy9qE

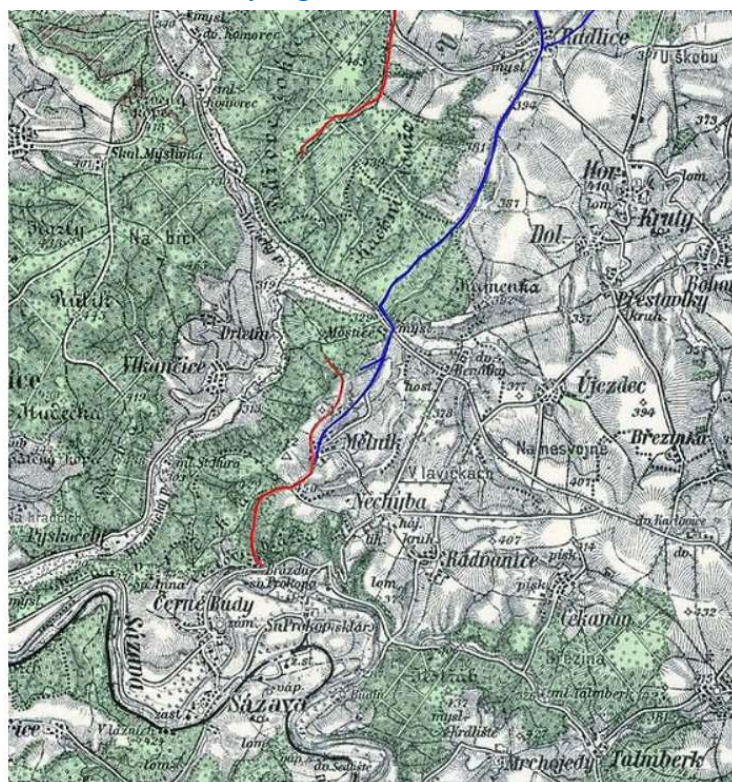
Příloha č. 7: Dnešní podoba Sázavského kláštera.

zdroj: <https://www.sazavskyklaster.cz/>

Příloha č. 8: Mapa se jmény obcí.

zdroj: <https://www.radlice.com/clanky/legena-o-certove-brazde.html>

Příloha č. 9: Svatý Prokop a čert.

zdroj: https://cs.wander-book.com/jak-sv-prokop-oral-s-certem-z21840.htm?fbclid=IwAR2bJ_RtMWhj8t9bElJqHh8iJMiQVARqFGuMIAfauaDDw5ucIQ3vaFTy9qE

Příloha č. 10: Podobizna Kosmy.

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Kosmas>

